

UNIVERZITA KARLOVA

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Teologie listu Athanasia Alexandrijského Epiktétovi

Theology of St. Athanasius's Letter to Epictetus

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.

Autor:

Benjamín Pavlík

Praha 2017

Poděkování

Na tomto místě bych rád vyjádřil vděčnost svému vedoucímu práce doc. ThLic. Pavlovi Milkovi, Ph.D., za odborné vedení, poskytnuté materiály, cenné rady a připomínky při psaní této bakalářské práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci „Teologie listu Athanasia Alexandrijského Epiktétovi“ vypracoval samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 9. 5. 2017

Benjamín Pavlík

Anotace

Bakalářská práce s názvem „Teologie listu Athanasia Alexandrijského Epiktétovi“ se skládá ze dvou částí. První část v základních obrysech představuje život včetně uvedení základních pramenů, z nichž je možné vycházet při rekonstrukci, a také dílo Athanasia Alexandrijského. Část druhá se zabývá christologickým pojednáním, které nese název „Epistula ad Epictetum“ neboli „List Epiktétovi“. Obsahuje krátké představení a shrnutí listu, uvádí hereze, proti nimž se autor listu ohrazuje, dále obsahuje analýzu použitých biblických pramenů, christologických titulů, pojetí Ježíšova těla, a nakonec také krátké zmapování používání listu v církvi během následujících let po sepsání.

Klíčová slova

Athanasius, Epistula ad Epictetum, christologie, teologie 4. století, patrologie, christologické hereze

Abstract

The bachelor thesis "Theology of St. Athanasius's Letter to Epictetus" consists of two main parts. The first part provides an outline of author's biography, including main sources for its reconstruction, as well as the list of his works. The second part analyses Christological treatise called „Epistula ad Epictetum“ - "A Letter to Epictetus". We can find a brief introduction, a list of heresies the letter attacks, an analysis of used biblical passages, Christological titles, the meaning of Christ's body, and later usage of the letter in the Church.

Keywords

Athanasius, Epistula ad Epictetum, Christology, the theology of 4th century AD, patrology, Christological heresies

Obsah

Obsah	5
Úvod	6
1. Život a dílo	8
1.1. Život	8
1.1.1. Úvod	8
1.1.2. Prameny.....	9
1.1.3. Athanasiův život do roku 325	10
1.1.4. Alexandrie a církevní poměry za Konstantina Velikého	12
1.1.5. Volba do úřadu biskupa a první vyhnanství.....	13
1.1.6. Druhé vyhnanství	14
1.1.7. Třetí vyhnanství.....	15
1.1.8. Čtvrté a páté vyhnanství	17
1.2. Dílo	17
1.2.1. Úvod	18
1.2.2. Dogmatické spisy.....	18
1.2.3. Historické spisy.....	19
1.2.4. Exegetické spisy	20
1.2.5. Hagiografické a asketické spisy	20
1.2.6. Korespondence	21
2. List Epiktétovi	24
2.1. Krátké shrnutí listu	24
2.2. Hereze.....	27
2.3. Biblické prameny	29
2.4. Christologické tituly	31
2.5. Pojetí Ježíšova těla	36
2.6. List v dějinách církve	39
Závěr	41
Seznam použité literatury.....	43
Summary	46

Úvod

Patristické období pro mne bylo na začátku studia teologie neprobádanou a málo známou oblastí. Snad i proto, že pocházím z protestantského prostředí, kde postoje církevních otců nejsou autoritativní povahy, a tudíž jsou i méně známé než kupříkladu v prostředí římskokatolickém či pravoslavném. K myšlence napsat bakalářskou práci o jedné z postav patristické teologie jsem dospěl při čtení knihy „Dějiny křesťanského myšlení“ od T. Lanea. Povzbuzením ke studiu starověkých teologů a myslitelů mi byla především slova z úvodu knihy, kde autor uvádí, že: „o minulosti bychom měli číst proto, abychom pochopili přítomnost. Lidé, kteří nechápou dějiny, jsou jako člověk bez paměti.“¹ V mysli mi utkvěl také postoj K. Bartha, který T. Lane také zmiňuje, a sice: „že správný postoj k našim teologickým předkům je shrnut v pátém přikázání: cti otce svého a matku svou.“² Stejně jako si váží dítě svých rodičů, má mít v úctě protestantský student teologie ty, kteří s biblickým zjevením zápolili před ním.

Proto jsem se rozhodl zaměřit se na život i teologii alexandrijského biskupa Athanasia (298-373). Představuje jednu z nejvýznamnějších osobností církve 4. století. Sehrál významnou úlohu ve vývoji trinitologie i christologie, tedy v klíčových tématech systematické teologie, ale kupříkladu i při tvorbě kánonu.³ Účastnil se prvního všeobecného sněmu v Niceji, jehož vyznání obsahující významnou část o soupodstatnosti Otce a Syna následně po celý život prosazoval. Známý je především díky tuhému, ale nakonec vítěznému boji s ariánstvím, během něhož zažil pět vyhnanství. Ve sporu s Áriem a jeho přívrženci neúnavně obhajoval Kristovo božství, poněvadž v něm spatřoval základ křesťanské víry.⁴ Athanasius po sobě zanechal poměrně značné množství spisů různého zaměření. Práce s názvem „Teologie listu Athanasia Alexandrijského Epiktétovi“ se však zaměřuje především na Athanasiův list zasláný korintskému biskupovi Epiktétovi kolem roku 371. Jedná se o jeden z nejdůležitějších christologických listů 4. století, který sehrál ve vývoji dějin dogmatu

¹ LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. Praha: Návrat domů, 1996, s. 5. ISBN 80-85495-47-X.

² Tamtéž, s. 5.

³ Více k přínosu Athanasia při tvorbě kánonu viz MARGUERAT, Daniel et al. *Úvod do Nového zákona: Historie, písmo, teologie*. Jihlava: Mlýn, 2014, s. 527-528. ISBN 978-80-86498-55-3.

⁴ Tamtéž, s. 33.

významnou úlohu.⁵ V českém jazyce je však list Epiktétovi v celém rozsahu nedostupný a o listu najdeme jen několik velmi stručných zmínek většinou v patrologických publikacích. V mimočeském prostředí se sice vyskytuje překlad celého listu,⁶ ale ani zahraniční literatura neposkytuje velké množství pojednání o tomto christologickém listu.⁷ Cílem práce je proto představit obsah, významnost a hlavní teologické důrazy Athanasiova listu Epiktétovi se zaměřením na analýzu biblických pramenů, christologických titulů a pojetí Ježíšova těla a rovněž předložit náčrt Athanasiova životního příběhu podle novějších zahraničních monografií spolu se základními údaji o jeho díle.

Práce je tedy rozdělena na dvě hlavní části. V první části nejdříve předložíme náčrt Athanasiova života a poukážeme na prameny, ze kterých je možné život alexandrijského biskupa rekonstruovat. Následně stručně představíme i jeho dílo. Druhá část bakalářské práce se již soustřeďuje na samotný list Epiktétovi. Začíná kapitolou, v níž je krátce shrnut obsah všech dvanácti úseků listu. Poté jsou představena bludná tvrzení – hereze, proti nimž se Athanasius v listu vystupuje svou argumentací a používání biblického textu v listu. Obsahem následující kapitoly práce je analýza titulů, kterými je v listu Kristus označován. Otázku, jak ve svém listu Epiktétovi Athanasius rozumí Ježíšovu tělu, se snaží objasnit předposlední kapitola práce. Poslední úsek druhé části práce vypovídá o významnosti listu v dějinách křesťanského myšlení.

V předkládané bakalářské práci nejsou užívány zkratky (kromě označení knih Starého a Nového zákona). Odkazy na literaturu, z níž práce čerpá, jsou uvedeny podle aktualizované citační normy ISO 690 v nezkrácené podobě. Texty z cizojazyčné literatury (primární i sekundární) jsou vlastním překladem autora práce.

⁵ La lettre d'Athanase d'Alexandrie à Épictète. In: KANNENGISSER, Charles. *Théologie historique: Politique et théologie chez Athanase d'Alexandrie*. 27. Paris: Beauchesne, 1974, s. 313. ISBN 9782701000619.

⁶ Anglický překlad se nachází například v MCGUCKIN, John. *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy*. New York: St Vladimir's Seminary Press, 2004 s. 379-389. ISBN 978-0-88141-863-7.

⁷ Také jde spíše o krátké zmínky. Pokud je nám známo, jedinou podrobnější studii napsal E. Moutsoulas. Viz La lettre d'Athanase d'Alexandrie à Épictète. In: KANNENGISSER, Charles. *Théologie historique: Politique et théologie chez Athanase d'Alexandrie*. 27. Paris: Beauchesne, 1974, s. 313. ISBN 9782701000619.

1. Život a dílo

1.1. Život

1.1.1. Úvod

Pojednat o životní cestě alexandrijského biskupa Athanasia představuje nelehký úkol. Podle odborníka na dějiny starověkého křesťanství J. Leemanse „*známe základní náčrt jeho života vcelku dobře*.“⁸ Nicméně podotýká, že „*pokud se rozhodneme zaměřit na bližší podrobnosti, velmi brzy vyjdou najevo mezery v našich znalostech*.“⁹ Proto i skrze novější bádání podle J. Leemanse „*často dochází sice k dobře podložené, ale přesto hypotetické rekonstrukci*“¹⁰ Athanasiova života. Navíc pohled teologů a historiků na postavu alexandrijského biskupa v průběhu dějin procházel změnami.¹¹ Kromě tradičně-církevního pohledu, který v Athanasiovi vidí po dlouhá staletí svatého obhájce pravověří a ubírá se spíše hagiografickým směrem, se začínají objevovat na přelomu 19. a 20. století také kritické hlasy, které mají své zastoupení i v současnosti.¹² Mezi největší výtky ze strany kritických badatelů směrem k Athanasiovi patří jeho záměrné zavádění při popisu událostí a osob (zejména jeho odpůrců), nelegitimně provedená volba za biskupa a úmyslné používání násilí proti protivníkům.¹³ Historik

⁸ LEEMANS, Johan. *Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography. Sacris Erudiri*. 2000, 39, s. 129. ISSN 0771-7776.

⁹ Tamtéž, s. 120.

¹⁰ Tamtéž, s. 129. Oprávněnost takového tvrzení J. Leemans dokazuje ve stručném představení novějšího bádání o událostech vybraného úseku Athanasiova života mezi lety 334-339. (Viz tamtéž, s. 112-129.)

¹¹ Podrobnější shrnutí viz ARNOLD, Duane Wade-Hampton. *The Early Episcopal Career of Athanasius of Alexandria*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1991, s. 11-23. ISBN 0-268-00925-2.

¹² Období kritiky započaly především práce Otto Seecka a Edwarda Schwartze. (Tamtéž, s. 11.) Ze současných kritiků je asi nejvýraznějším T. Barnes.

¹³ Tamtéž, s. 11. Například Barnes v této souvislosti zmiňuje synodální list východních biskupů v Serdici z roku 343, v němž je Athanasius obviněn z používání násilí a zastrašování svých protivníků. (BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 2. ISBN 0-674-00549-X.) Podle K. Anatolia však není snadné posoudit, do jaké míry jsou svědectví Athanasiových protivníků věrohodná. Několikrát se totiž ukázalo, že jejich obvinění jsou nepravdivá – například údajná vražda biskupa Arsenia. (ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 28. ISBN 0-415-20203-5.) Další písemností, která se často používá jako důkaz, že Athanasius používal násilí je „Papyrus London 1914“. Jde o list Meletianského mnicha Callista svým bratrům, v němž píše, že násilí se dopouští jak Athanasius, tak i jeho stoupenci. (LEEMANS, Johan. *Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography. Sacris Erudiri*. 2000, 39, s. 122. ISSN 0771-7776.) D. Gwynn ale připomíná, že dokument „Papyrus London 1914“ nemusí být o nic méně zaujatý než Athanasiovy spisy. (GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 29. ISBN 978-0-19-921095-4.)

D. Gwynn právě kvůli tomuto napětí dodává, že „*Athanasius Alexandrijský rozděluje moderní názory (na jeho osobu) stejně, jako rozdělával názory svých současníků.*“¹⁴ Na základě čeho můžeme rekonstruovat život tohoto alexandrijského biskupa?

1.1.2. Prameny

V této kapitole o základních zdrojích, z nichž můžeme vycházet při rekonstrukci Athanasiova života, se držíme hierarchie jejich významnosti stanovenou badatelem T. Barnesem.¹⁵ Základní chronologický rámec pro Athanasiův životní příběh podle něj obsahují dva dokumenty (anglicky Historia Acephala a Festal Index).¹⁶ Oba dokumenty byly sepsány v Alexandrii krátce po Athanasiově smrti, dochovaly se jen v překladu a obsahují archivní materiál ze záznamů alexandrijského biskupského stolce.¹⁷ Kromě těchto zdrojů podle Barnes neexistuje žádný systematický a spolehlivý starověký záznam o Athanasiově životě.¹⁸

Další místo ve výčtu významných pramenů zauímají Athanasiovy spisy a písemnosti jeho současníků.¹⁹ Athanasius však podle D. Gwynna „*nebyl historik a své spisy psal jako biskup a teolog zapojený v boji na život a na smrt za prosazení vlastní představy o směřování křesťanského náboženství. Zároveň se jako obžalovaný potřeboval obhájit proti obviněním, na jejichž základě byl odsouzen a vyhnán.*“²⁰ Musíme tedy v jeho díle počítat s určitou zaujatostí.²¹ Z Athanasiových současníků jsou pro rekonstrukci jeho života nejdůležitější písemnosti Lucifera ze Sardinie a Hilaria z Poitiers, z malé části i Řehoře Naziánského.²²

Mezi další zdroje, které slouží k rekonstrukci Athanasiova života a doby, řadíme

¹⁴ Tamtéž, s. 195.

¹⁵ BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 3-11. ISBN 0-674-00549-X.

¹⁶ Tamtéž, s. 3-4.

¹⁷ Tamtéž, s. 4.

¹⁸ Tamtéž, s. 5.

¹⁹ Tamtéž, s. 5.

²⁰ GWYNN, David. *The Eusebians: The Polemic of Athanasius of Alexandria and the Construction of the Arian Controversy*. New York: Oxford University Press, 2007, s. 5-6. ISBN 978-0-19-920555-4.

²¹ Na zaujatost Athanasiových spisů klade velký důraz T. Barnes, který alexandrijského biskupa dokonce označuje za lháře. (srovnej BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 3. ISBN 0-674-00549-X.)

²² Tamtéž, s. 6.

díla církevních historiků 5. století. Jedná se o Rufinovy *Církevní dějiny* vydané r. 402, *Církevní dějiny* Sokrata Scholastika, *Církevní dějiny* Theodoreta – biskupa z Kyru – a *Církevní dějiny* Sozomena Scholastika.²³ Nicméně je třeba si uvědomit, jak popisuje D. Gwynn, že díla Sokrata Scholastika, Sozomena a Theodoreta sice „poskytují jediné podrobné narativní popisy kontroverzí čtvrtého století, ale ve velké míře vyvozují své interpretace tohoto období právě z Athanasiových vlastních spisů.“²⁴ Nesmíme opomenout ani Filostrogiovy *Církevní dějiny* ukončené rokem 425, které jsou cenné a výjimečné tím, že Filostrogios jako eunomián na základě svých proariánských postojů podává jiný pohled než výše zmínění historikové.²⁵ Ačkoliv jsou uvedeny všechny základní zdroje pro rekonstrukci Athanasiova životního příběhu, nejedná se o vyčerpávající výčet. Jako příklad dalších užitečných zdrojů uvádí T. Barnes zprávy římského historika Ammiana Marcellina o zatčení římského biskupa Libertia za podporu Athanasia a o smrti Athanasiova protivníka Řehoře roku 361 nebo záznamy starověkého autora Sulpicia Severa.²⁶ Vzhledem k rozsahu a typu práce i celé řadě problémů spojených s rekonstrukcí Athanasiova života se v následující kapitole, která načrtne chronologicky základní přehled událostí jeho života, budeme držet především prací odborníků K. Anatolia,²⁷ D. Gwynna²⁸ a T. Barnese.²⁹

1.1.3. Athanasiův život do roku 325

Jelikož se Athanasius na scéně dějin objevuje především až jako alexandrijský biskup³⁰ a nenapsal ani žádné autobiografické dílo, víme o jeho raném životě velmi málo. Jistý není ani rok jeho narození. Na základě údaje z koptského dokumentu (anglicky *Encomium of Athanasius*), kde se uvádí, že při události vysvěcení mu bylo 33

²³ Tamtéž, s. 7-8.

²⁴ GWYNN, David. *The Eusebians: The Polemic of Athanasius of Alexandria and the Construction of the Arian Controversy*. New York: Oxford University Press, 2007, s. 1. ISBN 978-0-19-920555-4.

²⁵ BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 8. ISBN 0-674-00549-X.

²⁶ Tamtéž, s. 9.

²⁷ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004. s. 242. ISBN 0-415-20203-5.

²⁸ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012. xv, 230. s. ISBN 978-0-19-921095-4.

²⁹ BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001. xiii, 343 s. ISBN 0-674-00549-X.

³⁰ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 19. ISBN 978-0-19-921095-4.

let,³¹ se jeho narození často datuje do roku 295. Avšak jiný významný dokument (anglicky *Festal index*) obsahuje svědectví, že jeho zvolení jako biskupa v roce 328 bylo zpochybňováno na základě nedosaženého kanonického věku třiceti let,³² což potvrzuje i nezávislá mnišská tradice.³³ Tím by se narození Athanasia posunulo až k roku 298. Vzhledem k tomu, že se nikde nehovoří o jeho konverzi, je možné se domnívat, že se narodil do egyptské křesťanské rodiny.³⁴ Studoval nejspíše v alexandrijské katechetické škole³⁵ a „dostalo se mu křesťanského vzdělání ve svatých Písmech a biblické exegezi, které po celý život určovalo jeho myšlení a dílo.“³⁶ Podle J. Brogana se však nezdá, že by blíže studoval klasickou literaturu a rétoriku,³⁷ což potvrzuje i svědectví Řehoře Naziánského.³⁸ K. Anatolios ale připomíná, že „především jeho rané spisy ukazují alespoň povědomí o filosofických konceptech různých škol.“³⁹ V roce 319 se stal jáhnem a po několika letech doprovázel roku 325 alexandrijského biskupa Alexandra na koncil v Niceji. Jak se však seznámil s biskupem Alexandrem a následně dostal do jeho úzkého kruhu spolupracovníků, není zcela jasné.⁴⁰

Na koncilu v Niceji zastával protiriánské stanovisko a zřejmě si vytvořil

³¹ DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 7. ISBN 978-1-58983-550-4.

³² Tamtéž, s. 7.

³³ BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 10. ISBN 0-674-00549-X.

³⁴ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 2. ISBN 978-0-19-921095-4.

³⁵ DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 10. ISBN 978-1-58983-550-4.

³⁶ BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 11. ISBN 0-674-00549-X.

³⁷ DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 11. ISBN 978-1-58983-550-4.

³⁸ T. Barnes připomíná slova Řehoře Naziánského z roku 380, který říkal, že Athanasius „studoval nekřesťanské věci jenom do té míry, aby zabránil dojmu, že s nimi není vůbec obeznámený nebo že se jimi rozhodl opovrhovat jen z čiré neznalosti.“ (BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 11. ISBN 0-674-00549-X.)

³⁹ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 3. ISBN 0-415-20203-5. K. Anatolios uvádí, že jde především o stoickou kosmologii a středoplatónskou ontologii. (Tamtéž, s. 11.)

⁴⁰ Odpověď se snaží nabídnout například vyprávění rozšířené na konci 4. století, které zaznamenal Rufinus ve svých *Církevních dějinách* nebo zpráva z *Dějin alexandrijských patriarchů* Severa ibn al-Muqaffy. Stručné převyprávění těchto příběhů viz DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikoymenh, 2011, s. 321. ISBN 978-80-7298-466-4.

kontakty s biskupy mimo Egypt, kteří se později stali jeho podporovateli.⁴¹ V Niceji se projednávala řada záležitostí,⁴² avšak největší problém představovala věroučná nejednota církve po ariánské krizi.⁴³ Výsledkem prvního všeobecného koncilu, který byl svolán císařem Konstantinem, a zúčastnilo se ho přibližně 270 biskupů,⁴⁴ bylo odsouzení arianismu a zhotovení vyznání víry. Otcové církve společně ve vyznání vyhlásili, že Syn je soupodstatný s Otcem (homousios to patri).

1.1.4. Alexandrie a církevní poměry za Konstantina Velikého

Alexandrie byla v době Athanasiova zvolení jedním z nejvýznačnějších měst římské říše.⁴⁵ K. Anatolios dodává, že: „*Alexandrie byla také církevním centrem Egypta. V Athanasiově době bylo dobře zavedeným zvykem, který byl schválen koncilem v Niceji v roce 325, že alexandrijský patriarcha měl přímou pravomoc nad celou egyptskou církví a byl zodpovědný za jmenování biskupů ve všech částech Egypta, Lybie i Pentapolis.*“⁴⁶ Athanasius se stal biskupem v čase velké proměny, kdy se z říše pohanské, která dlouhá léta pronásledovala křesťany, stávala říše křesťanská. Vládce říše Konstantin Veliký konvertoval ke křesťanství roku 312 a „*dával najevo přízeň k církvi a podporoval ji ze státních prostředků.*“⁴⁷ V souvislosti s tímto přerodem D. Gwynn připomíná, že také „*církevní architektura a liturgie, kněžská hierarchie, věroučná kréda i kánon Písma – všechno uvedené spělo stále více ke svým pevným formám.*“⁴⁸ Za těchto církevně-říšských

⁴¹ BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 14. ISBN 0-674-00549-X.

⁴² Například otázka dobrovolné kastrace, pravomoc metropolitních biskupů, datace Velikonoc. (Tamtéž, s. 14.)

⁴³ Ariánskou krizi rozpoutal Árius. Hlásal, že Slovo, které se v Ježíši Kristu stalo tělem, je stvořené z ničeho. Označení „Bůh“ vztahoval pouze k Bohu Otcí, který nebyl Otcem od počátku. Podle Ária byla doba, kdy byl Otec sám bez Slova, tedy svého Syna. (LOHSE, Bernhard. *Epochy dějin dogmatu*. Jihlava: Mlýn, 2003, s. 40. ISBN 978-80-86498-37-9.)

⁴⁴ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: Náčrt trinitární teologie*. Praha: Krystal OP, 2010, s. 279. ISBN 978-80-87183-14-4.

⁴⁵ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 1. ISBN 0-415-20203-5. Se svými dvěma velkými přístavy Portus Magnus a Eunostus byla Alexandrie hlavní bránou obchodu ve Středomoří. Spojovala Římskou říši s trhy Indie, Číny a Arábie. Alexandrie byla také střediskem kultury a výroby. Egypt byl navíc hlavní obilnicí Římského impéria. (Tamtéž, s. 1.)

⁴⁶ Tamtéž, s. 2.

⁴⁷ ŘÍČAN, Rudolf a Amedeo MOLNÁR. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 2008, s. 113. ISBN 978-80-7017-064-9.

⁴⁸ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 2. ISBN 978-0-19-921095-4.

okolností si biskup Alexandr před svou smrtí vybral Athanasia jako nástupce na alexandrijský biskupský stolec.⁴⁹

1.1.5. Volba do úřadu biskupa a první vyhnanství

Když 17. dubna 328 Alexandr zemřel, trvalo téměř dva měsíce, než byl na jeho místo zvolen Athanasius, což naznačuje, že volbu provázely sváry a zřejmě tak nebyl přijat se souhlasem všech.⁵⁰ Athanasius proto musel hned po nástupu do úřadu posílit své vůdcovské postavení v egyptské církvi a vypořádávat se s protivníky. Nedlouho po zvolení dost cestoval a získával si věrné stoupence.⁵¹ Během těchto let proti Athanasiovi tvrdě vystupovali především Meletiani,⁵² a to prostřednictvím různých obvinění,⁵³ které vedly až k jeho sesazení a odsouzení na koncilu v Týru po závěrech vyšetřovací komise.⁵⁴ Koncil do Týru svolal roku 335 sám Konstantin Veliký, aby se s konečnou platností vyřešilo napětí mezi Athanasiem a jeho protivníky.⁵⁵ Athanasius ve spisech napsaných po prvním exilu situaci hodnotí jako ariánské spiknutí zosnované Eusebiem z Nikomedie, se kterým Meletiani už v roce 330 vytvořili pakt.⁵⁶ Podle Athanasia se Eusebius spolu se svými přívrženci prostřednictvím Meletianů snažil o jeho sesazení.⁵⁷ Athanasius se nejspíše ještě pokusil rozhodnutí z Týru zvrátit u

⁴⁹ DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikymenh, 2011, s. 320. ISBN 978-80-7298-466-4.

⁵⁰ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 26. ISBN 978-0-19-921095-4. Někteří z Athanasiových současníků se domnívali, že jeho volba byla zařízena tajnou menšinou. (Tamtéž, s. 26.)

⁵¹ Tamtéž, s. 26. Navštívil nejdříve oblast Thebaid v roce 329-330 a poté Pentapolis a Amoniac v roce 331-332. (Tamtéž, s. 26.)

⁵² Pro bližší údaje o Meletíanech viz ŘÍČAN, Rudolf a Amedeo MOLNÁR. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 2008, s. 115. ISBN 978-80-7017-064-9.

⁵³ Podle Meletíánských obvinění Athanasius přikázal jednomu ze svých kněží – Makariovi – aby rozbil kalich a převrátil oltář Meletíánskému knězi Isychrovi; připravil vraždu biskupa jménem Arsenius; usnadnil si svou volbu úplatky, jelikož nedosáhl kanonického věku. (ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 10. ISBN 0-415-20203-5.)

⁵⁴ Komise však byla složena výhradně z Athanasiových protivníků. (LEEMANS, Johan. *Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography*. *Sacris Erudiri*. 2000, 39, s. 122. ISSN 0771-7776.)

⁵⁵ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 10. ISBN 0-415-20203-5.

⁵⁶ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 27. ISBN 978-0-19-921095-4.

⁵⁷ Tamtéž, s. 27. D. Gwynn ale upozorňuje, že ve spise *Apologia contra arianos* napsaném po prvním exilu popisuje své protivníky jako ariánskou stranu, tedy Eusebiány. Avšak v písemnostech z období před rokem 335, které v *Apologia contra Arianos* cituje, a v jeho velikonočních listech z těchto let, jsou za

Konstantina,⁵⁸ ale rozhodnutí sněmu v Týru zůstalo v platnosti a Athanasius byl vyhnán do Trevíru roku 335.

Je zajímavé, že ačkoliv byl Athanasius vyhnán, „*zůstal ve funkci biskupa, protože Konstantin nedovolil, aby byl zvolen někdo jiný. Neprožíval ani žádné fyzické týrání.*“⁵⁹ Pobýval v Trevíru – sídle Konstantinova nejstaršího syna Konstantina II, s nímž se spřátelil.⁶⁰ Možnost návratu z exilu se Athanasiovi naskytla Konstantinovou smrtí 22. května 337 a následným rozdělením říše mezi jeho tři syny.⁶¹ S podporou Konstantina II. odešel z Trevíru, avšak neputoval přímo zpátky do Alexandrie, protože si patrně uvědomoval, že mnoho východních biskupů považovalo jeho odsouzení za stále platné.⁶² Ještě předtím se proto sešel s vládcem východní části Říše – Constantiem, který zřejmě nic zásadního proti jeho návratu nenamítal,⁶³ a tak se Athanasius mohl vrátit do Alexandrie 23. listopadu 337.

1.1.6. Druhé vyhnanství

Po návratu se snažil Athanasius se svými podporovateli upevnit oslabenou pozici na biskupském stolci,⁶⁴ ale zanedlouho se za přítomnosti Constantia sešel sněm v Antiochii, který potvrdil závěry a obvinění z Týru, přidal další obvinění a tentokrát dosadil na jeho místo Řehoře z Kappadokie.⁶⁵ Tento vzdorobiskup do Alexandrie vstoupil 22. března 339 a za podpory říšského prefekta Filagria se násilně ujal biskupského stolce.⁶⁶ Athanasius uprchl 16. dubna 339.

jediné žalobce považování pouze Meletiani. Může to znamenat, že si pravý zdroj svých útrap uvědomí až v Týru nebo že se rozhodl zpětně dřívější okolnosti reinterpretovat. (Tamtéž, s. 28.)

⁵⁸ LEEMANS, Johan. *Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography. Sacris Erudiri.* 2000, 39, s. 123. ISSN 0771-7776.

⁵⁹ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father.* New York: Oxford University Press, 2012, s. 30. ISBN 978-0-19-921095-4.

⁶⁰ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius.* London: Routledge, 2004, s. 11. ISBN 0-415-20203-5.

⁶¹ Konstantin II. ovládal západ, Constantius východ, Constans střed říše. (ŘÍČAN, Rudolf a Amedeo MOLNÁR. *Dvanáct století církevních dějin.* Praha: Kalich, 2008, s. 117. ISBN 978-80-7017-064-9.)

⁶² GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father.* New York: Oxford University Press, 2012, s. 30. ISBN 978-0-19-921095-4.

⁶³ Tamtéž, s. 30-31.

⁶⁴ Tamtéž, s. 31.

⁶⁵ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius.* London: Routledge, 2004, s. 12-13. ISBN 0-415-20203-5.

⁶⁶ Athanasius v *Epistula Encyclica* mluví o Řehořově ustanovení jakési tlupy ze židů a pohanů. Ti vypálili jakýsi kostel, napadali jeho příznivce a zaútočili i na kostel, v němž sídlil. (GWYNN, David. *Athanasius of*

Druhý exil mezi lety 339 až 346 prožil Athanasius na Západě – zejména v Itálii a Galii, odkud však nadále udržoval spojení s Egyptem prostřednictvím listů.⁶⁷ Athanasius se na Západě těšil podpoře ze strany římského biskupa Juliana, na jehož podnět se roku 340 nebo 341 sešel sněm biskupů v Římě, kde prohlásili, že je Athanasius neviný.⁶⁸ Julian rovněž poslal východním biskupům list,⁶⁹ ve kterém považuje obvinění vůči Athanasiovi za smyšlená a zvolení vzdorobiskupa Řehoře za nekanonické.⁷⁰ Na Východě však nebylo stanovisko Západu přijato a napětí mezi těmito dvěma stranami se začalo zvětšovat. Vzhledem k tomu, že Athanasius nebyl jediným biskupem ve vyhnanství⁷¹ a křesťanství procházelo i věroučnými neshodami, rozhodli se Constans a Constantius svolat koncil do Serdiky s účastí západních i východních biskupů, aby situaci vyřešil.⁷² Sněm se však nesešel, protože obě strany měly rozdílný názor v otázce účasti exulantů na sněmu.⁷³ Nakonec obě strany uspořádaly vlastní sněmy, kde každá ze dvou znesvářených stran vyjádřila svoje postoje a shrnula je v okružním listu.⁷⁴ Athanasiovo druhé vyhnanství tak ukončila až smrt vzdorobiskupa Řehoře v roce 345 a následné svolení Constantia k návratu na Alexandrijský stolec.⁷⁵

1.1.7. Třetí vyhnanství

Athanasiovův návrat 21. října 346 do Alexandrie byl triumfální – podle Řehoře

Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father. New York: Oxford University Press, 2012, s. 32. ISBN 978-0-19-921095-4.)

⁶⁷ Tamtéž, s. 33.

⁶⁸ Tamtéž, s. 34.

⁶⁹ Athanasius tento Julianův list cituje v *Apologia contra Arianos*.

⁷⁰ Tamtéž, s. 34.

⁷¹ Podobný osud postihl například i Marcella z Ankyry nebo Asklepa z Gazy. (Tamtéž, s. 34-35)

⁷² Tamtéž, s. 35.

⁷³ Západní biskupové odmítli přijít v případě, že exulanti nebudou přítomni. Východní zástupci odmítli přijít, pokud na sněmu exulanti objeví. (ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 18. ISBN 0-415-20203-5.)

⁷⁴ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 35. ISBN 978-0-19-921095-4. List západních biskupů (citovaný v *Apologia contra Arianos*) obhájí nevinu Athanasia, ale i zbylých exulantů a odsuzuje vzdorobiskupa Řehoře jako podvodníka. Naproti tomu list východních biskupů (dochovaný latinsky ve spisu Hilaria z Poitiers *Proti Valensovi a Urcasiovi*) je teologicky více znepokojen Marcelliem. V souvislosti s Athanasiem se soustřeďuje spíše na jeho používání násilí a protiprávního jednání. (Tamtéž, s. 35-36.)

⁷⁵ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 19. ISBN 0-415-20203-5.

Naziánského podobný vjezd Ježíše z Nazareta do Jeruzaléma.⁷⁶ Ačkoliv v církvi zůstávali někteří kněží ustanovení Řehořem z Kappadokie a Meletiánské schizma bylo stále živé,⁷⁷ Athanasiovi se dařilo prosazovat svou biskupskou autoritu po celém Egyptě⁷⁸ a těšil se podpoře ze strany věřících. Obrat nastal roku 350 po zavraždění Constanse, který Athanasia podporoval.⁷⁹ Jeho bratr Constantius se stal po bojích s Magnentiem – vrahem Constanse – roku 353 jediným vládcem římské říše⁸⁰ a mohl tak uskutečňovat svoji protinicejskou politiku s mnohem větší razancí.⁸¹ Svolal sněmy do Arles v roce 353 a do Milána v roce 355, které Athanasia opět odsoudily, přičemž biskupové odporující závěru sněmů a vůli panovníka byli posláni do vyhnanství.⁸² Netrvalo dlouho a rozhodnutí sněmů pocítil velmi výrazně i Athanasius.

Dne 8. února 356 vtrhla pod vedením Syriana ozbrojená jednotka do kostela Theonas, kde se Athanasius nacházel.⁸³ Podařilo se mu utéct, ale znamenalo to pro něj začátek třetího vyhnanství a dobu strádání. Na rozdíl od předcházejících dvou však neopustil Egypt, úspěšně unikl pronásledovatelům⁸⁴ a útočiště nalézal mezi mnichy.⁸⁵ Na uvolněné místo alexandrijského stolce byl dosazen Jiří z Kappadokie podporovaný sice státní mocí, ale u lidu neoblíbený.⁸⁶ Na Constantiův podnět se sešly sněmy v Ariminu a Seleukii v roce 359, kterými se (podle Athanasia) vládce snažil o jednotu

⁷⁶ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 37. ISBN 978-0-19-921095-4.

⁷⁷ Tamtéž, s. 38.

⁷⁸ Například ve *Velikonočním listu XIX* Athanasius uplatnil své právo potvrzovat biskupy, kteří měli nastoupit po svých předchůdcích, čímž jasně deklaroval svoji autoritu nad celou egyptskou církví. (Tamtéž, s. 39.)

⁷⁹ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 20. ISBN 0-415-20203-5.

⁸⁰ ŘÍČAN, Rudolf a Amedeo MOLNÁR. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 2008, s. 117. ISBN 978-80-7017-064-9.

⁸¹ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 20. ISBN 0-415-20203-5.

⁸² DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikymenh, 2011, s. 323. ISBN 978-80-7298-466-4.

⁸³ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 43. ISBN 978-0-19-921095-4.

⁸⁴ Tamtéž, s. 44.

⁸⁵ DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikymenh, 2011, s. 323. ISBN 978-80-7298-466-4.

⁸⁶ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 44. ISBN 978-0-19-921095-4.

církve pod ariánskými krédy.⁸⁷ Směřování církve se pro obhájce nicejské ortodoxie nevyvíjela příznivým směrem až do roku 361. V tomto roce zemřel protinicejsky naladěný vládce římské říše Constantius a zhruba o měsíc později byl rozhořčeným davem zabit i vzdorobiskup Jiří z Kappadokie.⁸⁸ Vlady se v římské říši ujal Constantiův bratranec a pohanský vládce Iulianus Apostata, kterému „bylo křesťanství odpadnutím od řeckého náboženství.“⁸⁹ Iulianus ediktem z roku 362 povolil návrat všem biskupům, kteří byli posláni do vyhnanství za vlády jeho předchůdce.⁹⁰ Athanasius se díky tomu mohl vrátit v únoru roku 362 do Alexandrie, ale vzhledem k tomu, že „na jeho metropolitním území a zejména v Alexandrii neměla úspěch oficiální pohanská propaganda, musel koncem r. 362 jako ‚rušitel míru a nepřítel bohů‘ odejít do vyhnanství.“⁹¹ Netrvalo však dlouho a při tažení proti Peršanům Iulianus v červnu 363 zemřel⁹² a Athanasius se vrátil zpět do Alexandrie.

1.1.8. Čtvrté a páté vyhnanství

Za krátké osmiměsíční vlády nového vládce Ioviana – křesťana a stoupence nicejského vyznání⁹³ – byl Athanasius potvrzen opět jako biskup Alexandrie. Po Iovianově smrti se ale moci chopil ariánský panovník Valens, což pro Athanasia zpočátku znamenalo další měsíce ve vyhnanství, jelikož se rozhodl navrátit k teologickému směřování Konstantia.⁹⁴ Valens páté a poslední vyhnanství alexandrijského biskupa ukončil v únoru roku 366 a dovolil mu zůstat v úřadu až do své smrti – 2. května 373. Na základě přání dosluhujícího alexandrijského biskupa pokračoval v úřadu Petr II.

1.2. Dílo

⁸⁷ Tamtéž, s. 49.

⁸⁸ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 25. ISBN 0-415-20203-5.

⁸⁹ ŘÍČAN, Rudolf a Amedeo MOLNÁR. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 2008, s. 118. ISBN 978-80-7017-064-9.

⁹⁰ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 25. ISBN 0-415-20203-5.

⁹¹ ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1972, s. 117

⁹² ŘÍČAN, Rudolf a Amedeo MOLNÁR. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 2008, s. 119. ISBN 978-80-7017-064-9.

⁹³ Tamtéž, s. 119.

⁹⁴ GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 52. ISBN 978-0-19-921095-4.

1.2.1. Úvod

Athanasius byl plodným autorem. G. Kennedy v souvislosti s literárními schopnostmi autora listu uvádí, že Athanasiovým „*jazykem byla zásadně koiné řečtina a jeho styl jednoduchý, avšak občas užívá prostých řečnických obrátů.*“⁹⁵ Dílo Athanasia Alexandrijského se podle odborníků na řeckou a latinskou křesťanskou literaturu C. Moreschiniho a E. Norreliho člení do pěti hlavních skupin.⁹⁶ Od zmíněných autorů přebíráme kromě rozřazení děl také většinu základních informací o jednotlivých spisech. Krátké popisy jednotlivých spisů jsou doplňovány informacemi dalších odborníků. Latinské a české názvy spisů přebíráme z Patrologie profesora Dattrina.⁹⁷

1.2.2. Dogmatické spisy

Orationes contra Arianos (Řeči proti ariánům) napsané pravděpodobně mezi lety 356-362, jsou dogmaticky významným dílem⁹⁸ skládajícím se ze čtyř řečí, přičemž čtvrtá je obecně pokládána za pseudonymní⁹⁹ a o autenticitě třetí knihy někteří badatelé pochybují.¹⁰⁰ Athanasius brání nauku o věčnosti Syna a jeho rovnosti s Otcem, a rovněž vysvětluje význam textů Písma, o jejichž výklad se od vypuknutí ariánské krize v církvi vedl boj.¹⁰¹

Oratio contra gentes (Řeč proti pohanům) a *Oratio de incarnatione Verbi* (Řeč o vtělení Slova) jsou spolu velmi úzce propojené. V. Šmelhaus tvrdí, že jde původně jen o jeden spis později rozdělený na dvě části.¹⁰² V prvním spise argumentuje Athanasius

⁹⁵ KENNEDY, George. *Greek Rhetoric Under Christian Emperors*. Princeton: Princeton University Press, 1983, s. 209. ISBN 0-691-03565-2. Někdy se uvádí, že ovládal koptštinu. Je možné, že uměl také latinsky, jelikož osm let strávil ve vyhnanství v latinsky mluvících částech Římské říše. (BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001, s. 13. ISBN 0-674-00549-X.)

⁹⁶ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 33-43. ISBN 1-56563-606-6.

⁹⁷ DATTRINO, Lorenzo. *Patrologie*. Praha: KTF UK, 1997, s. 108-114.

⁹⁸ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 33. ISBN 1-56563-606-6.

⁹⁹ YOUNG, Frances. *From Nicea to Chalcedon: A Guide to the Literature and its Background*. Grand Rapids: Baker Academic, 2010, s. 61. ISBN 978-0-8010-3915-7.

¹⁰⁰ Více o diskuzi nad autenticitou tohoto díla viz LEEMANS, Johan. Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography. *Sacris Erudiri*. 2000, 39, s. 138-144. ISSN 0771-7776.

¹⁰¹ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 33. ISBN 1-56563-606-6.

¹⁰² ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1972, s. 118.

zejména proti polyteismu a modloslužbě, přičemž druhý spis klade důraz na lidskou nedostatečnost a vysvětluje vtělení jako potřebný a náležitý spásný čin.¹⁰³ Doba sepsání je stále předmětem odborných diskuzí.¹⁰⁴

V minulosti byly Athanasiovi připisovány i spisy pod těmito názvy – O vtělení proti Ariánům, O vtělení proti Apollinariovi, Trojice a Duch svatý, Větší promluva a víře, Výklad víry, Quicumque – avšak dnes se považují za neautentické.¹⁰⁵

1.2.3. Historické spisy

Již jsme zmínili, že Athanasius nebyl historik, ale biskup a teolog prosazující své zájmy. Proto je třeba chápat v tomto kontextu i spisy historického zaměření. Nejsou totiž historické v takovém smyslu, jakým rozumíme historii v současnosti.¹⁰⁶

Historia Arianorum ad monachos (Dějiny ariánů pro mnichy) je ze skupiny historických spisů nejvýznamnějším dílem. Spis, ve kterém Athanasius pojednává o dějinách starověké hereze arianismu, se datuje do roku 358.¹⁰⁷

Epistula de synodis Armini in Italia et Seleucia in Isauria (List o synodách v Rimini – Itálii a Seleucii – Isauria v Malé Asii) napsaný roku 362 podává zprávu o průběhu a diskuzích na sněmech v Rimini a Seleucii, které se konaly roku 359.¹⁰⁸ Je zajímavé, že Athanasius jako celoživotně rázný zastánce nicejského „homousios“ (stejně podstaty) připustil, že i „homoiousios“ (podobné podstaty) se dá vykládat pravověrně.¹⁰⁹

Apologia contra Arianos (Apologie proti ariánům) obsahuje koncilní dokumenty a listy doby počínaje sněmem v Týru, které Athanasius při své obraně napsané nejspíše

¹⁰³ LEEMANS, Johan. *Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography*. *Sacris Erudiri*. 2000, 39, s. 130. ISSN 0771-7776.

¹⁰⁴ Pro další informace viz (DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikymen, 2011, s. 326. ISBN 978-80-7298-466-4.) nebo (LEEMANS, Johan. *Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography*. *Sacris Erudiri*. 2000, 39, s. 132-135. ISSN 0771-7776.)

¹⁰⁵ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 36. ISBN 1-56563-606-6.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 36.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 37.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 37.

¹⁰⁹ ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1972, s. 121.

kolem roku 351 používá.¹¹⁰ Odmítá obvinění, která byla vůči němu vznesena Ariány (Eusebiánská část) a Meletíány.¹¹¹

Apologia ad Constantium imperatorem (Apologie k císaři Konstanciovi) pochází z období mezi lety 356-357,¹¹² tedy krátce po začátku třetího exilu. Athanasius se zde brání proti obvinění, že poštvá proti Constantiovi jeho bratra a spoluvládce Constanse.¹¹³

Apologia de fuga sua (Na obranu svého útěku) byla Athanasiem napsána také roku 357 se záměrem vysvětlit a obhájit útěk z Alexandrie poté, co byl na alexandrijský biskupský stolec dosazen za pomoci státní moci vzdorobiskup Jiří z Kappadokie.¹¹⁴

1.2.4. Exegetické spisy

Athanasius se věnoval také exegezi, ale ne v takové míře jako je tomu u ostatních skupin spisů. Z ostatních exegetických děl se zachovaly pouze fragmenty.¹¹⁵

Epistula ad Marcellinum de interpretatione psalmorum (List Marcellinovi o výkladu žalmů) je jediné s jistotou autentické Athanasiovo dílo v oblasti exegeze.¹¹⁶ Vysvětluje v něm, na požádání svého přítele, jak správně číst knihu Žalmů.

1.2.5. Hagiografické a asketické spisy

Vita Antonii (Život sv. Antonína, poustevníka) pojednává o životě svatého Antonína, kterého Athanasius osobně znal. H. Drobner ale podotýká, že „*Athanasiiův záměr přitom nespočívá tolik ve vypravování životopisu tohoto velkého muže jako ve vyličení životního ideálu a inspirativního vzoru.*“¹¹⁷ Dílo napsal nedlouho po Antonínově

¹¹⁰ DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 22. ISBN 978-1-58983-550-4.

¹¹¹ Tamtéž, s. 22-23.

¹¹² Tamtéž, s. 24.

¹¹³ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 37. ISBN 1-56563-606-6.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 37.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 37.

¹¹⁶ LEEMANS, Johan. *Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography*. *Sacris Erudiri*. 2000, 39, s. 170. ISSN 0771-7776.

¹¹⁷ DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikoymenh, 2011, s. 489. ISBN 978-80-7298-466-4.

smrti v roce 356 během třetího exilu.¹¹⁸ Šířilo se v rukopisech řeckých, překladech latinských, syrských, koptských, asyrských i gruzínských¹¹⁹ a stalo se vzorem pro další zpracované životy svatých na Západě i Východě.¹²⁰ Někteří badatelé vyslovují pochybnosti nad pravostí tohoto díla,¹²¹ ale Athanasiovo autorství se zdá být jisté.

De virginitate (O panenství)

1.2.6. Korespondence

Epistulae quattuor ad Serapionem (Čtyři listy Serapionovi) se datují do období mezi lety 359-360.¹²² Poté, co upozornil Serapion, biskup v Thumis v Egyptě, na skupinu bludařů, kteří učili o stvořenosti Ducha svatého, rozhodl se Athanasius proti nim vystoupit. Prostřednictvím těchto listů bránit božství Ducha svatého a jeho nestvořenost, čímž „jako první věnoval soustředěnou pozornost postavení Ducha svatého.“¹²³

Tomus ad Antiochenos (Spis zaslaný antiošské církvi) byl Athanasius oprávněn napsat rozhodnutím synody konané v Alexandrii v roce 362. Athanasius píše o závěrech synody, která podle H. Drobnera stanovila rozhodující směr trinitologie a christologie, jelikož „*tento dokument poprvé připouštěl formulaci třech hypostází v Bohu, odsoudil učení, že Duch svatý je stvořením a je oddělen od ousia Krista, a poprvé se zabýval christologickým výkladem nikajských pojmů vtělení (sarkosis) a stání se člověkem (enanthropesis) Božího syna.*“¹²⁴

Epistula ad Epictetum episcopum Corinthi (List korintskému biskupovi Epiktetovi) – o listu bude pojednáno v kapitole 2.2.

De decretis Nicaenae synodi (O dekretch Nicejského sněmu) je adresován

¹¹⁸ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 38. ISBN 1-56563-606-6.

¹¹⁹ DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikymen, 2011, s. 489. ISBN 978-80-7298-466-4.

¹²⁰ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 39. ISBN 1-56563-606-6.

¹²¹ Více o autenticitě tohoto díla viz LEEMANS, Johan. *Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography*. *Sacris Erudiri*. 2000, 39, s. 154-159. ISSN 0771-7776.

¹²² MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 41. ISBN 1-56563-606-6.

¹²³ LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. Praha: Návrat domů, 1996, s. 35. ISBN 80-85495-47-X.

¹²⁴ DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikymen, 2011, s. 323. ISBN 978-80-7298-466-4.

neznámé (možná fiktivní) postavě.¹²⁵ Ve spise, který nejspíše vznikl kolem roku 350, Athanasius zdůrazňuje a brání klíčový pojem nicejského koncilu pro vyjádření vztahu Otce a Syna – homousios (soudpodstatný).¹²⁶ Vzhledem k početným citacím koncilních materiálů a diskusí zároveň „představuje jeden z nejdůležitějších pramenů k dějinám tohoto koncilu, jehož akta se nedochovala.“¹²⁷

De sententia Dionysii (List o nauce Dionýsia, biskupa v Alexandrii) pochází z neznámého období. Dionýsius, Athanasiův předchůdce na alexandrijském biskupském stolci, byl obviňován ariány, že v boji proti sabellianismu od sebe odděloval božské osoby Trojice.¹²⁸ Athanasius svého předchůdce brání a tvrdí, že jeho výroky se nevymykají pravověří.¹²⁹

Epistula ad monachos (List mnichům) byl napsán mnichům zřejmě kolem roku 358¹³⁰ proto, aby neupadli do arianismu.¹³¹

Epistula ad Afros episcopos (List biskupům západní Afriky) je obsahem podobný výše zmíněného listu.

Epistula ad episcopos encyclica (Okružní list určený biskupům všech místních církví) poslal Athanasius z vyhnanství roku 340 a odsuzuje v něm dosazení vzdorobiskupa Řehoře na alexandrijský biskupský stolec, který ho v úřadě nahradil.¹³²

Epistula ad episcopos Aegypti et Lybiae (List biskupům Egypta a Lybie) je rovněž okružní list poslaný poté, co byl Athanasius v roce 356 násilím vyhnán z Alexandrie.¹³³ Varuje církevní hierarchii před pokusy bludařů o nahrazení nicejského kréda jiným

¹²⁵ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 41. ISBN 1-56563-606-6.

¹²⁶ Tamtéž, s. 41.

¹²⁷ DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikymenh, 2011, s. 326. ISBN 978-80-7298-466-4.

¹²⁸ DATTRINO, Lorenzo. *Patrologie*. Praha: KTF UK, 1997, s. 113.

¹²⁹ Tamtéž, s. 113.

¹³⁰ DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 19. ISBN 978-1-58983-550-4.

¹³¹ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 42. ISBN 1-56563-606-6.

¹³² Tamtéž, s. 42.

¹³³ DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 18. ISBN 978-1-58983-550-4.

vyznáním.¹³⁴

Epistula ad Iovinianum imperatorem de fide (List císaři Jovinianovi o víře) z roku 363 je listem zhotoveným na žádost císaře Ioviana. Athanasius, pověřen Alexandrijským sněmem v roce 362, předkládá císaři výklad pravověrného učení víry.¹³⁵

Epistula ad Adelphium (List Adelfiovi) a *Epistula ad Maximus philosophum* (List filosofu Maximovi) jsou listy s christologickou tematikou napsané kolem roku 370.¹³⁶

Epistula ad Rufinianus (List Rufinianovi) je odpovědí na otázku, jak postupovat v případě, když se někteří z ariánů rozhodnou smířit s církví.¹³⁷ List byl napsán krátce po roce 362.¹³⁸

Epistulae festales (Slavnostní listy) pokračovaly v tradici založené alexandrijským biskupem Dionýsiem v polovině 3. století a každý rok tak stanovovaly datum Velikonoc.¹³⁹ Listy se věnovaly se jak liturgickým a praktickým otázkám, které byly s tímto svátkem spojeny,¹⁴⁰ tak i dalším problémům nesouvisejícím přímo s Velikonocemi.¹⁴¹ Athanasius jich pravděpodobně musel napsat celkem 45, ale dochovalo se pouze 35 listů.¹⁴² Při psaní těchto listů bral Athanasius ohled na adresáty, poněvadž to byli vesměs prostí a nevzdělaní křesťané z venkova.¹⁴³

¹³⁴ Tamtéž, s. 18.

¹³⁵ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 42. ISBN 1-56563-606-6.

¹³⁶ Tamtéž, s. 42.

¹³⁷ ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1972, s. 122.

¹³⁸ DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 22. ISBN 978-1-58983-550-4.

¹³⁹ MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 42. ISBN 1-56563-606-6.

¹⁴⁰ Například dodržování předvelikonočního půstu, který ještě v Alexandrii nebyl pevně zakotven. (Tamtéž, s. 42)

¹⁴¹ Například 39. velikonoční list z roku 367 reaguje na rozšiřování apokryfních knih Písma. Jak upozorňuje J. D. Kaestli, list: „je v dějinách kánonu rozhodujícím milníkem. V tomto okružním dopisu se totiž nachází první kompletní seznam dvaceti sedmi knih Nového zákona.“ (MARGUERAT, Daniel et al. *Úvod do Nového zákona: Historie, písmo, teologie*. Jihlava: Mlýn, 2014, s. 527. ISBN 978-80-86498-55-3.)

¹⁴² MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005, s. 42. ISBN 1-56563-606-6.

¹⁴³ Tamtéž, s. 43.

2. List Epiktétovi

2.1. Krátké shrnutí listu

V této kapitole pro přehlednost a základní povědomí o obsahu představíme ve stručnosti všech dvanáct částí listu Epiktétovi, jelikož vzhledem k rozsahu i zaměření práce není možné věnovat se podrobně a zvláště všemu, co Athanasius v celé odpovědi korintskému biskupu vyjádřil. Pokusíme se, byť v krátké, a ne vždy úplně podobě, pojmut list Epiktétovi jako celek. Číslování přebíráme z kritického vydání listu „Athanasii epistula ad Epictetum” od Georgia Ludwiga.¹⁴⁴

1. Hned na prvních řádcích Athanasius obrací pozornost na sněm v Niceji a víru, kterou zde Otcové vyznali. Podle autora listu je tato víra v souladu s Písmem a dokáže bořit (bezbožnost – hereze) i stavět (zbožnou víru – pravověří). Upozorňuje, že se nedávno sešlo několik ortodoxních sněmů,¹⁴⁵ na nichž byli odsouzeni tajní přívrženci arianismu. Účastníci sněmů rovněž oznámili, že za obecný sněm církve může být považován pouze ten, který se konal v Niceji. Athanasius se rovněž nevěřícně ptá, jak ještě někdo může stanovené pravověří zpochybňovat nebo rozebírat.
2. Athanasius podává výčet bludných tvrzení zaznamenaných v zápisnici, kterou mu Epiktétus poslal. Všechny jsou v plném znění vypsány v kapitole 2.2.
3. Dozvídáme se, že v původní zápisnici byla stanoviska vyjádřena jinými slovy, než jak je Athanasius uvedl v předchozí části. Alexandrijský biskup zdůrazňuje, že tato tvrzení ze zápisnice jsou bezbožná a cizí apoštolskému učení. Proto podle mínění autora není správné se jim déle věnovat a je zcela dostačující, když se proti nim řekne, že nejsou obecné církve a že Otcové v ně nevěřili. Přesto je však vhodné otevřít Písmo a zmínit několik textů, aby byli „vynálezci zlých věcí” zahanbeni a zanechali svých bludů, protože úplné ticho by mohli obrátit ve svůj prospěch.
4. Ve čtvrté části začíná rozebírat první z heretických myšlenek, které se objevují v záznamech: „Tělo je soupodstatné s božstvím Logu.” Nejdříve namítá, že nicejští Otcové prohlásili, že ne tělo, ale sám Syn je soupodstatný s Otcem. Na nesmyslnost

¹⁴⁴ V programu Diogenes, se kterým jsme při psaní práce pracovali, je kritické vydání označeno tímto zápisem: „Athanasii epistula ad Epictetum”, Ed. Ludwig, G., 1911; Diss. Jena.

¹⁴⁵ V Galii, Španělsku i v Římě. Podle Ch. Ravena však není jisté, kdy se koncily sešly. Mohly se konat v zásadě v jakoukoliv dobu. (RAVEN, Charles. *Apollinarianism: An Essay on the Christology of the Early Church*. New York: Cambridge University Press, 2014, s. 107. ISBN 978-1-107-69708-9.)

takového názoru poukazuje i logickou úvahou: Pokud je tělo soupodstatné se Slovem, které je soupodstatné s Otcem, Otec je potom soupodstatný s tělem – se stvořenou věcí. Tím pokládá nepříjemnou otázku: Jak se můžete navázat do ariánů, protože tvrdí, že Syn je stvoření, když sami říkáte, že Otec je soupodstatný se stvořenou věcí? Nakonec také Athanasius připomíná, že zmínka o Marii by byla zbytečná, protože tělo by existovalo věčně před ní. Zmiňuje i další blud: „Logos byl přeměněn v maso, kosti, vlasy, šlachy a v celé tělo a ztratil vlastní přirozenost.“ Navíc, pokud by tyto mylné představy byly skutečností, byla by potřeba příchodu Logu?

5. Athanasius pokračuje v obhajobě Kristova přijatého lidského těla textem z listu Židům, kde je napsáno, že Ježíš se musel ve všem stát podobným bratrům. Opět poukazuje na význam Marie při Ježíšově narození – ona mu totiž dává tělo. O Marii mluvil Izajáš jako o panně, která počne a porodí. Zmiňuje vícero drobných pasáží ohledně Ježíšova dětství a Mariina mateřství z Lukášova evangelia. Jako oporu používá také přírodu – dosvědčuje totiž, že není možné, aby panna měla mléko, aniž by porodila. Poté reaguje na další z bludů: božství bylo obřezáno osmého dne. Nebylo to božství, nýbrž tělo – to vzal Šimon do náruče, to se stalo dítětem a rostlo, dosáhlo věku dvanácti let. Logos podle Athanasia nepodléhá změně. Svůj postoj podepírá autor textem z epištoly Židům, kde se píše, že Ježíš Kristus je stejný včera, dnes i na věky věků. Logos je netrpný a netělesný, ale byl v těle, kterému můžeme přisoudit například obřízku, přijímání potravy, tělesný růst i utrpení. Tělo podle Athanasia zůstalo v hrobě, když šel Kristus hlásat uvězněným duchům, jak se o tom zmiňuje Petrův list.
6. V další části Athanasius říká, že pokud by „Slovo bylo změněno v kosti a maso“, nebylo by třeba hrobu, poněvadž tělo by hlásalo duchům ve vězení samo. Duchům však kázal Kristus, zatímco jeho tělo bylo zabalené ve lněném plátně. A tak je dle Athanasia zřejmé, že tělo nebylo Slovo, ale tělo Slova. Dále připomíná, jak se Tomáš dotýkal Ježíšova těla po vzkříšení. Rovněž poukazuje na těsné spojení mezi Ježíšovou lidskou přirozeností a osobou tím, že zmiňuje, jak Ježíš cítil bolest, když jej udeřil strážce při výslechu u Piláta. Nápadně v této části zdůrazňuje napětí, které z úkonu vtělení vyplývá. Ježíš mohl zabránit zatloukání hřebů do jeho těla, ale neučinil tak. Je netělesný, ale přijal vlastnosti těla. Je nehmotný, avšak nastavil svá záda k bičování a nechal se poplivat. Díky přijetí lidské přirozenosti, která trpěla, ze strany božského Logu, můžeme my jako lidé mít účast na božské přirozenosti.

Athanasius však tvrdí, že jde o paradox, neboť Ježíš trpěl ve svém lidství, nikoli však jako Bůh – proto zároveň trpěl i netrpěl.

7. Na tomto místě Athanasius velmi zřetelně prosazuje úplné Ježíšovo lidství. Spasitel se podle něj stal pravým člověkem, aby zachránil celého člověka – ne pouze tělo, ale i duši. Tvrdí, že Maria je naše sestra, a tudíž i Ježíš měl stejné tělo jako my. Rovněž připomíná pasáže z Lukášova evangelia, kde Ježíš po vzkříšení hovoří o svém pravém těle – že není duch, jak se někteří domnívali, ale má maso a kosti. To však neznamena, že by masem a kostmi byl – on je pouze má, a proto se opět ukazuje tvrzení „Pán byl přeměněn v maso a kosti“ jako nesprávné.
8. Osmý úsek listu je především výkladem christologicky zásadního textu z Janova evangelia „Slovo se stalo tělem.“ Nejdříve opět poukazuje, že tento text nelze vykládat tak, že Logos se přeměnil v tělo, ale spíše, že tělo přijal a stal se tímto úkonem člověkem. Autor listu přímo říká, že formulace „Slovo se stalo tělem“ znamená „Slovo se stalo člověkem“. Athanasius se vypořádává také s myšlenkou, že Ježíšovo tělo nebylo smrtelné. Odvolává se na apoštola Pavla, který v listu Korintským píše, že Ježíš zemřel za naše hříchy. Poukazuje také na událost vzkříšení, protože Ježíš nemohl být vzkříšen, pokud předtím nezemřel. Ke konci osmé části zmiňuje tvrzení některých lidí, že pokud Ježíš přijal tělo z Marie, už Trojici nelze považovat za Trojici, nýbrž za Čtveřici, neboť tělo se stane něčím čtvrtým, co se v Bohu nachází. Tito lidé totiž zastávají názor, že pouze pokud je tělo soupodstatné se Slovem, Trojice zůstává Trojicí.
9. Následující část je odpovědí vysvětlující nesprávnost výše uvedeného tvrzení o Trojici. Athanasiusův první argument má povahu logické úvahy. Jestliže Syn není Otec, ale je s ním soupodstatný, potom také tělo, ačkoliv je podle nich soupodstatné se Slovem, není Slovo, ale je jiné, a tak se z těla stává něco čtvrtého v Trojici. O čtveřici v božství tak mluví naopak lidé, kteří zastávají tento názor. Podle autora listu se takoví lidé dopouštějí uvádění Stvořitele a stvoření na stejnou úroveň, protože se domnívají, že k božství je možné něco přidat. Zdůrazňuje účel vtělení – Logos se nevtělil proto, aby něco přidal k božství nebo aby něco získal pro sebe, ale aby byl vzkříšen a zachránil lidstvo. Nelze proto mluvit o přidání něčeho do Trojice, ale naopak o přidání něčeho lidem ze strany Boží – daru spásy.
10. Athanasius desátou část věnuje obraně Kristova božství. Bojuje totiž proti dalšímu z bludných tvrzení, a sice, že „ten, který je z Marie, není Kristus, Pán a Bůh“. Zprvu odpovídá Písmem – Ježíš byl nazván Immanuel (Bůh s námi) hned, jak se narodil

z Marie. Dále apoštol Pavel píše v listu Římanům, že Kristus je „nade vším, Bůh požehnaný na věky“ a apoštol Tomáš zvolal, poté co uviděl Ježíšovy probodené ruce: „Můj Pán a můj Bůh.“ Kromě toho však připomíná také potupu, jakou Ježíš prožil ve svém lidském a ztrýzněném těle, ačkoliv bylo naplněno božstvím. Athanasius zde Ježíše pokládá za Stvořitele Slunce, které při jeho ukřižování zatemnilo zemi. Vyzdvihuje skutečnost, že tělo se stalo neporušitelným díky spojení se Slovem a jeho vzkříšení.

11. V předposledním úseku listu se Athanasius vypořádává s následujícím tvrzením: „Stejně jako přicházelo Slovo na každého proroka, tak i na jednoho člověka, který se narodil z Marie.“ Následuje autorův výčet otázek, které poukazují na Ježíšovu výjimečnost oproti jiným prorokům. Proč se kupříkladu na rozdíl od proroků pouze Kristus narodil panně a byl nazván Immanuel, proč je pouze jeho smrt označena jako zástupná („za nás“), proč byl vzkříšen jen on, proč je napsáno jen o něm „Slovo se stalo tělem“ a podobně.
12. Na začátku poslední části autor listu uznává, že Slovo na ostatní proroky přicházelo při prorokování, avšak pouze v jedinečném případě přijalo tělo z Marie a stalo se tak člověkem. Připomíná, že tomuto Slovu řekl Otec: „To je můj milovaný Syn, v němž mám zalíbení.“ Athanasius zmiňuje, že ariáni toto Slovo a Syna Otce popírají, ale pravověrní křesťané ho znají, uctívají a nedopouští se rozdělování Syna od Slova, ale naopak si jsou vědomi, že Syn je zároveň Slovo, čímž ukončuje svou odpověď na bludy, které se objevily v zápisech od Epiktéta. List ukončují Athanasiovy závěrečné pozdravy.

2.2. Hereze

Podle většiny odborníků byl Athanasiovův list Epiktétovi napsán na sklonku jeho života, snad kolem roku 371.¹⁴⁶ Adresátem je metropolita provincie Achaja – Epiktétus, o němž však nevíme nic bližšího.¹⁴⁷ V Epiktétově diecézi se začaly rozmáhat christologické nesrovnalosti. K Athanasiovi se za nějaký čas dostaly Epiktétem

¹⁴⁶ Jiného názoru je Ch. Raven, který list zasazuje do období kolem roku 360. (RAVEN, Charles. *Apollinarianism: An Essay on the Christology of the Early Church*. New York: Cambridge University Press, 2014, s. 107-108. ISBN 978-1-107-69708-9.) G. Donker dokonce tvrdí, že datum sepsání je neznámé. (DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 21. ISBN 978-1-58983-550-4.)

¹⁴⁷ SCHAFF, Philip a Henry WACE, ed. *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church: St. Athanasius*. Volume IV. New York: The Christian Literature Company, 1892, s. 570.

pořízené záznamy ze zasedání, jemuž tento korintský biskup předsedal. V záznamech se nachází christologické postoje, na které Athanasius v listu reaguje, jelikož se vymykají základní pravdě křesťanské víry, a totiž, že Ježíš je pravý Bůh i pravý člověk v jedné osobě.¹⁴⁸ Zatímco jedna skupina popírá nebo podceňuje Ježíšovo lidství, druhá nepřijímá plně jeho božství, čímž obě strany vybočují z bipolární paradoxality¹⁴⁹ této pravdy víry vycházející z biblického zjevení i vyznání prvního ekumenického koncilu v Niceji, za které Athanasius celoživotně bojoval, a tím se dostávají za hranici ortodoxie církve a stávají se tak herezí.¹⁵⁰ Athanasius v listu předloží takové učení, které opraví obě pozice.¹⁵¹ Jak zní tato stanoviska?

Athanasius hned v první části listu předkládá výčet tvrzení, která se objevují v Epiktétových záznamech. Sám čtenáře listu upozorňuje, že se jedná o parafráze a že původně byly vyjádřeny jinými slovy. Svůj nesouhlas s obsahem těchto myšlenek vyjadřuje velmi silně: „*Ze Sionu vyjde zákon Boží a slovo Páně z Jeruzaléma. Odkud však vyšlo toto? Jaký Hádes vychrlil takové tvrzení, že ...*“¹⁵² Heretická tvrzení mohou být rozdělena na tři části:

- zpochybňující Kristovo lidství:

a) tělo z Marie je soupodstatné s božstvím Slova¹⁵³

¹⁴⁸ LOHSE, Bernhard. *Epochy dějin dogmatu*. Jihlava: Mlýn, 2003, s. 77. ISBN 978-80-86498-37-9.)

¹⁴⁹ Tímto paradoxním napětím se v teologii vyznačují například také Trojice – Bůh je jeden, ale zároveň trojosobový; Bůh je vůči světu jak transcendentní, tak imanentní; církev je neviditelná, ale zároveň je viditelným společenstvím; svátost je viditelné znamení, které ale obsahuje neviditelný význam. (POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Hermeneutika mystéria: Struktury myšlení v dogmatické teologii*. Praha: Krystal OP, 2010, s. 114. ISBN 978-80-87183-16-8.)

¹⁵⁰ Nerespektování bipolární paradoxality totiž patří ke třem modelovým podobám hereze spolu s nadřazením filosofie a kultury kérygmatu a netolerantní absolutizací vlastního stanoviska v poli legitimního teologického pluralismu. (Tamtéž, s. 117.)

¹⁵¹ MCGUCKIN, John. *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy*. New York: St Vladimir's Seminary Press, 2004, s. 380. ISBN 978-0-88141-863-7.

¹⁵² Epistula ad Epictetum 2.1-2.5. Slovo ἐπεύχομαι, které překládáme jako vychrlit, lze přeložit i jako: vyvrhnout, (absolutně) dávit, říhat. (PANCZOVÁ, Helena. *Grécko-slovenský slovník: Od Homéra po křesťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. s. ISBN 978-80-8145-021-1.)

¹⁵³ List Epiktétovi se stal uznávaným patristickým anti-apollinaristickým spisem, ačkoliv v listu nenajdeme hlavní apollinaristický prvek, jímž je nepřítomnost mysli či duše v Kristu. (MCGUCKIN, John. *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy*. New York: St Vladimir's Seminary Press, 2004, s. 380. ISBN 978-0-88141-863-7.) Apollinarius zřetelně říká, že Kristovo tělo není z nebe například v 1. Ep. Dion. 13, přesto se tento názor objevuje u Apollinaria v De Unione 8. (WILLIAMS, Frank. *The Panarion of Epiphanius of Salamis Books II and III. De Fide*. Leiden: Brill, 2013, s. 584. ISBN 978-90-04-22841-2.) V takovém případě je možné list označit jako anti-apollinaristický. H. Drobner podotýká, že byl Apollinariovi vyčítán názor, že Ježíšovo tělo sestoupilo z nebe, vycházející z Apollinariova důrazu na totožnost mezi druhou osobou Trojice a „pozemským“ Kristem. (DROBNER,

- b) Pán nosil tělo pouze zdánlivě a ne skutečně
- c) samo božství, které je soupodstatné s Otcem, bylo obřezáno osmého dne a stalo se nedokonalým z dokonalého
- d) na kříž nebylo přibito tělo, ale samotná podstata Moudrosti
- e) Slovo na sebe vzalo tělo podléhající utrpení ne z Marie, ale ze svojí podstaty
- f) kdo tvrdí, že Pánovo tělo je z Marie, říká tím, že v božství již není Trojice, ale čtveřice
- g) tělo není mladší než božství Slova, ale bylo s ním (božstvím) neustále souvěčné, jelikož vzniklo z podstaty Moudrosti
- zpochybňující Kristovo božství:
 - a) Kristus, který trpěl v těle a byl ukřižován, není Pán, Spasitel, Bůh a Syn Otce
 - b) Slovo přišlo ke svatému člověku jako na jednoho z proroků a nestalo se člověkem, ačkoliv si vzalo tělo z Marie
 - c) Slovo se proměnilo v maso, kosti, vlasy a v celé tělo a ztratilo vlastní přirozenost
- jeden z výroků je specifický tím, že vyjadřuje zpochybnění božství i lidství zároveň:
 - a) Pán, který vyšel z Marie, není Syn Boží podstatou a přirozeností a podle těla není ze semene Davidova a těla svaté Marie
- zpochybňující jednotu subjektu v Kristu:
 - a) Kristus byl jiný a jiné Slovo Boží, které bylo před Marií a před věky Synem Otce
 - b) Jiný je Syn a jiné je Slovo Boží

2.3. Biblické prameny

Spisy Athanasia Alexandrijského jsou plné citací z Písma, čímž se ukazuje stěžejní význam Písma v jeho vzdělání.¹⁵⁴ Není pochyb, že Athanasius velmi dobře znal jak Starý i Nový zákon.¹⁵⁵ K. Anatolios připomíná slova Řehoře Naziánského, který o něm ve své chvále mluví jako o „rozjímajícím nad každou knihou Starého i Nového zákona s takovou hloubkou, jaké nikdo jiný nedosáhl ani nad jednou z nich.“¹⁵⁶ Jak ale pracoval s biblickými texty při psaní svých spisů? H. Nordberg tvrdí, že Athanasius

Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikoymenh, 2011, s. 344. ISBN 978-80-7298-466-4.)

¹⁵⁴ DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 12. ISBN 978-1-58983-550-4.

¹⁵⁵ Ačkoliv znalost SZ byla pouze v rámci Septuaginty. (Tamtéž, s. 11.)

¹⁵⁶ ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004, s. 4. ISBN 0-415-20203-5.

citoval verše a části Písma přímo z biblického exempláře před zhotovením vlastní argumentace ohledně vybraných biblických pasáží.¹⁵⁷ Podle G. Donkera však jde pouze o jednu z možností – Athanasius mohl citovat biblické texty i během psaní, ne nutně před.¹⁵⁸ Vzhledem k tomu, že se podle J. Brogana Athanasius naučil z paměti rozsáhlé části Písma,¹⁵⁹ se navíc Donker domnívá, že dokázal citovat biblické texty, i když neměl k dispozici biblický exemplář, což podporuje i skutečnost, že Athanasius obecně cituje krátké pasáže a pouze velmi zřídka pasáže složené z mnoha veršů.¹⁶⁰ List Epiktétovi nepředstavuje výjimku. Autor v listu hojně cituje ze Starého i Nového zákona, avšak citovaný úsek zpravidla nepřesahuje hranici jednoho verše. V některých místech je dokonce nesnadné rozeznat, co je ještě citace a co pouze krátká narážka na určitý text.

Neorthodoxní názory zapsané v zápisech jednání, jemuž Epiktétus – metropolita provincie Acháje – předsedal, jsou podle Athanasia zavrženímhodné, jak jsme uvedli ve stručném obsahu, už jen z důvodu, že nevyjadřují víru Otců ani katolické církve. Nezasluhují si další pozornost ani rozbor, ale podle Athanasiových slov: „*aby si vynálezci zlých věcí neudělali z úplného ticha hanebnou příležitost, je dobré zmínit několik věcí z božských písem. Snad zanechají těchto nečistých myšlenek, protože pocítili zahanbení.*“¹⁶¹ Pasáže z Písma tedy tvoří v Athanasiově odpovědi Epiktétovi základ pro vyvracení bludných nauk, který ozřejmuje, že jsou zavrženímhodné, jelikož nejsou v souladu s biblickým zjevením. Písmo má vést k zahanbení bludařů. Při argumentaci využívá také vyznání víry Otců na Nicejském sněmu, které je podle Athanasia „*znamením vítězství nad každou herezí*“, ale alexandrijský biskup nezapomene zmínit, že i výpověď vyznání Otců na Nicejském sněmu je v souladu s Písmem. Z toho můžeme vyvodit, že podle Athanasia musí mít i věroučné závěry sněmu v Niceji silnou oporu v Písmu a z Písma odvozenou autoritu.

- Starý zákon – celkem 6 citací ze Septuaginty z knih: Žalmy, Abakuk, Joel, Izajáš.

Starozákonních textů Athanasius nepoužívá mnoho. Christologicky vykládá

¹⁵⁷ DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 12. ISBN 978-1-58983-550-4.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 12.

¹⁵⁹ BROGAN, John. *The Text of the Gospels in the Writings of Athanasius*. Durham, 1997, s. 17 Disertace. Duke University.

¹⁶⁰ DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011, s. 12. ISBN 978-1-58983-550-4.

¹⁶¹ *Epistula Ad Epictetum 3.15-3.20.*

pouze verš z Izajáše (50,6), čímž identifikuje Ježíše se služebníkem Hospodinovým. Izajáš je zároveň jedinou knihou, na kterou Athanasius ve svém listu Epiktétovi odkazuje více než jednou.

- Nový zákon – přibližně 30 citací¹⁶² z těchto knih: Lukášovo evangelium, Janovo evangelium, Matoušovo evangelium, 1. Korintským, 2. Korintským, Židům,¹⁶³ 1. Petrova, 2. Timoteovi, Galatským, Římanům.

Nejcitovanější knihou Nového zákona je Lukášovo evangelium, ze kterého Athanasius čerpá především v souvislosti s obhajobou skutečného Ježíšova narození a dětství.

Nezařaditelným je starozákonně-novozákonní verš: „Podívejte se, že jsem to já a já se neměním.“ Jde o spojení Malachiáše (3,6) a Lukášova evangelia (24,39).

2.4. Christologické tituly

Analýza christologických titulů nám může ve velké míře prozradit, jak autor vnímal Ježíše Nazaretského, protože: *„titul je označení, které popisuje či charakterizuje některou konkrétní funkci či postavení daného člověka, takže může vypovídat o tom, jaká úcta mu náleží.“*¹⁶⁴ Již jsme uvedli v kapitole o jeho životě, že Athanasiovi se dostalo křesťanského vzdělání a jak prokazoval celý svůj život – velmi dobře znal Písmo. Můžeme proto usuzovat, že si náležitě uvědomoval obsah výpovědí christologických titulů v biblických souvislostech (kupříkladu jejich starozákonního pozadí). V listu Epiktétovi používá zejména biblické tituly, které odráží jeho vysokou christologii. Téměř všechny se jednoznačně vztahují k božství Ježíše Krista: Pán, Slovo, Kristus, Syn, Moudrost, Spasitel, Syn Boží, Bůh. Je přitom důležité zmínit, že *„základem Athanasiovy logiky je, že pokud Nový zákon označuje Krista jako někoho, kdo sdílí božská jména náležející Bohu Izraele, ukazuje se tím, že preexistentní Kristus sdílí také božskou*

¹⁶² Rozličně označují citace z Písma i různé překlady listu. Například zatímco v překladu, který je v (MCGUCKIN, John. *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy*. New York: St Vladimir's Seminary Press, 2004, s. 380. ISBN 978-0-88141-863-7.) je část „hádaří se o slovíčka a k ničemu to není užitečné než ke zkáze neporušených.“ označena jako 2 Tim 2,14, v jiném překladu (WILLIAMS, Frank. *The Panarion of Epiphanius of Salamis Books II and III. De Fide*. Leiden: Brill, 2013, s. 584. ISBN 978-90-04-22841-2.) je bez odkazu na biblický text.

¹⁶³ Za autora považuje apoštola Pavla.

¹⁶⁴ DOUGLAS, James, ed. *Nový biblický slovník*. Druhé vydání. Praha: Návrat domů, 2009, s. 417. ISBN 978-80-7255-193-4.

*přirozenost.*¹⁶⁵ Mezi nebiblické tituly patří – Netělesný a Stvořitel, ačkoliv v Písmu mají nepřímou oporu. Je zajímavé, že Athanasius v listu nepoužije ani jeden titul odkazující k Ježíšovu lidství. V listu nenajdeme skoro žádný originální titul. Za jediný takový případ by se dalo označit „Netělesný“.

Pán

Řecky Kyrios, se v listu objevuje 13x (z toho dvakrát jako součást citace z Písma), a to až na jednu výjimku výhradně jako označení pro Ježíše. V rámci Nového zákona je použit až 719x, a to z větší části pro Ježíše Krista, ale i pro Boha Otce.¹⁶⁶ Má celou řadu významů.¹⁶⁷ V Septuagintě¹⁶⁸ je výraz Kyrios (Pán) překladem míst, kde je v hebrejštině užito Adonaj nebo samotného Boží jména – Jahve.¹⁶⁹ Označení „Pán“ určený pro Muže z Nazareta je proto silnou narážkou na jeho božství a zároveň nejběžnějším christologickým titulem v prvních křesťanských obcích.¹⁷⁰ Vnímání této souvislosti muselo být zvláště silné v řecky mluvícím prostředí,¹⁷¹ do něhož s jistotou patří i Athanasius, který užíval Septuaginty.

Logos

Řecky Logos, je v Novém zákoně označením pro Ježíše z Nazareta celkem na třech místech, a to pouze v janovských spisech.¹⁷² V prologu Janova evangelia je vyjádřena preexistence Slova, jeho božství a zároveň oddělenost od Boha Otce. Všechny tyto myšlenky rozsáhle rozvíjí Athanasius v celém svém díle včetně listu Epiktétovi. Není proto náhoda, že je v listu s velkým náskokem nejčastěji používaným titulem.

¹⁶⁵ ANATOLIOS, Khaled. *Retrieving Nicaea: The Development and Meaning of Trinitarian Doctrine*. Grand Rapids: Baker Academic, 2011, s. 112. ISBN 978-0-8010-3132-8.

¹⁶⁶ POKORNÝ, Petr. *Úvod do Nového zákona: Přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013, s. 156. ISBN 978-80-7429-186-9.

¹⁶⁷ Obecně označuje držitele moci (například majitele otroka); užíval se (zejména na Východě) jako označení pro bohy nebo bohyně – kyrioi; byl jím titulován římský imperátor. (POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Čtvrté vydání. Praha: Krystal OP, 2010, s. 82. ISBN 978-80-87183-21-2.) Může však znamenat i uctivé oslovení. (DOUGLAS, James, ed. *Nový biblický slovník*. Druhé vydání. Praha: Návrat domů, 2009, s. 417. ISBN 978-80-7255-193-4.)

¹⁶⁸ Septuaginta je řecký překlad Starého zákona, který byl Biblí raného křesťanství a v ponovozákonní době Starým zákonem. (Tamtéž, s. 147.)

¹⁶⁹ VON ALLMEN, Jean-Jaques et al. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987, s. 91.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 91.

¹⁷¹ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Čtvrté vydání. Praha: Krystal OP, 2010, s. 82-83. ISBN 978-80-87183-21-2.

¹⁷² J 1,1-18; 1 J 1,1; Zj 19,13.

Objevuje se až na 68 místech ve dvou variantách buď samostatně jako „Slovo“, ale i v rozšířené formě jako „Slovo Boží“. Je však třeba připomenout, že pojem „logos“ se nemusí překládat jedinečně jako „slovo“, ale v řečtině má poměrně širokou škálu dalších významů – například rozum, princip, zákon, smysl a další.¹⁷³ Athanasius mluví o „logu“ v širším významovém pojetí v jiných spisech.¹⁷⁴

Spasitel

Řecký Soter, je naznačen již v samotném jménu Ježíš – „Jahve je spása“. V Novém zákoně se objevuje zřídka.¹⁷⁵ I v listu Epiktétovi, kde se nachází 6x, patří k méně používaným titulům. Titul nemá křesťanský původ, jelikož byl rozšířený již po staletí.¹⁷⁶ Mezi základní znaky Spasitele v Novém zákoně patří: jeho dějinnost – přichází v určitém čase a místě; univerzální význam – přichází zachránit celé lidstvo a svět; zásadní povahy je také „ohrožení“, ze kterého je člověk vyňat – hřích, který způsobuje boží hněv.¹⁷⁷ Ve Starém zákoně je výraz „Spasitel“ určen pro samotného Hospodina,¹⁷⁸ a tak se opět setkáváme při vztažení tohoto titulu na Ježíše i na Boha Otce v Novém zákoně s narážkou na božství Ježíše Krista.¹⁷⁹ Athanasius používá titul Spasitel při objasňování významu Ježíšova pravého těla pro spásu celého člověka. V několika výskytech však nemá určující význam pro daný kontext.

Mesiáš

Řecký Christos, česky Pomazaný, je titul, který se v Novém zákoně objevuje 535x, z toho velmi často v pavlovských spisech. C. V. Pospíšil uvádí, že i vzhledem ke

¹⁷³ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: Od Homéra po křesťanských autorov. Bratislava: Lingea, 2012, s. 779. ISBN 978-80-8145-021-1.

¹⁷⁴ Například v *De Incarnatione* 41. 1-7. Zde mluví o logu v rámci stoického učení. (HANSON, Richard. *The Search for the Christian Doctrine of God: The Arian Controversy 318-381*. Second printing. Grand Rapids: Baker Academic, 2007, s. 422. ISBN 978-0-8010-3146-5.) K. Anatolios uvádí, že podle Athanasia „harmonická různost stvoření svědčí o transcendentním principu – božském Logu – který stvoření řídí.“ (ANATOLIOS, Khaled. *Retrieving Nicaea: The Development and Meaning of Trinitarian Doctrine*. Grand Rapids: Baker Academic, 2011, s. 102. ISBN 978-0-8010-3132-8.)

¹⁷⁵ VON ALLMEN, Jean-Jaques et al. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987, s. 92.

¹⁷⁶ V řeckém světě byl sôtér přízviskem helénistických králů, čestným titulem zasloužilých učitelů (Epikuros), byl však i přízviskem héroů (Hérakleos) a bohů (Zeus, Asklépios). (POKORNÝ, Petr. *Úvod do Nového zákona: Přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013, s. 551. ISBN 978-80-7429-186-9.)

¹⁷⁷ VON ALLMEN, Jean-Jaques et al. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987, s. 92.

¹⁷⁸ Je však nutno podotknout, že označení spasitel, se přisuzovalo ve Starém zákoně i mužům, kteří osvobodili Izrael od nepřitele, který jej utiskoval. (Tamtéž, s. 259.)

¹⁷⁹ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Čtvrté vydání. Praha: Krystal OP, 2010, s. 83. ISBN 978-80-87183-21-2.

spjatosti tohoto označení s davidovsko-královským mesianismem jde o titul funkcionální, jelikož král měl osvobozovat a chránit Izrael.¹⁸⁰ Ježíš v evangeliích nikdy přímo nevztáhne titul na sebe, ale zároveň jej neodmítá od ostatních, byť jej přijímá často s výhradou.¹⁸¹ Má velmi silné kořeny ve Starém zákoně, protože jak uvádí P. Pokorný: „pomazáním je osoba jakožto Jahveho Pomazaný vyvolena pro zvláštní úkol a postavena pod jeho ochranu (1S 24,7.11). Pomazávání byli ve Starém zákoně původně králové, po pádu království od doby vyhnanství velekněz, příležitostně také proroci.“¹⁸² V novozákonním pojetí je Ježíš pomazán Duchem svatým.¹⁸³ Stává se tak konečným naplněním mesiášských nadějí vyplývajících ze SZ – je především králem, očekávaným novým Davidem.¹⁸⁴ Titul tak vyjadřuje mimo jiné Ježíšovu královskou moc. V listu Epiktétovi se nachází 8x, přičemž polovina výskytů se objevuje v rámci citovaných biblických textů.

Syn Boží, Syn

Řecky *hyos* nebo *hyos Theu*. Tento titul přisuzovaný Ježíšovi má také starozákonní kořeny. Ve starověkém prostředí se výraz „syn boží“ používal jako označení pro hrdinské a výjimečné postavy,¹⁸⁵ dále pro knížata, která obklopovala krále při orientálních dvorech, ale rovněž pro vyvolené, kteří tvoří boží lid.¹⁸⁶ Ve Starém zákoně je použit třemi způsoby – označuje celý Izrael, krále a jednotlivce se zvláštním pověřením od Boha (například andělů).¹⁸⁷ Podle J. Ratzingera bychom ale měli rozlišovat mezi výrazem „Syn Boží“ a „Syn“, protože zatímco první označení má původ ve starozákonní teologii královského úřadu (především v souvislosti s intronizací krále) a je již obsahově zatížený, druhý představuje rovinu osobní, prostší

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 79.

¹⁸¹ Důvodem jsou například nesprávné mocensko-politické představy jeho současníků o postavě Mesiáše. (Tamtéž, s. 79.) Starozákonní proroci totiž ohlašovali příchod mesiášského krále, jehož vláda měla nastolit pokoj a spravedlnost. (POKORNÝ, Petr. *Úvod do Nového zákona: Přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013, s. 150. ISBN 978-80-7429-186-9.)

¹⁸² POKORNÝ, Petr. *Úvod do Nového zákona: Přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013, s. 150. ISBN 978-80-7429-186-9.

¹⁸³ Lk 4, 18; Sk 4,27; Sk 10,38.

¹⁸⁴ VON ALLMEN, Jean-Jaques et al. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987, s. 201.

¹⁸⁵ Například z řecké mytologie. (Tamtéž, s. 201.)

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 89.

¹⁸⁷ CULLMANN, Oscar. *The Christology of the New Testament*. Philadelphia: Westminster Press, 1963, s. 272-3.

a hlubší, která se odráží především v Ježíšově modlitebním vztahu k Otci (oslovuje ho Abba) a zaznívá spíše v úzkém kruhu učedníků a ne veřejně při hlásání.¹⁸⁸ Právě vztah mezi Otcem a Synem je základním kamenem celé Athanasiovy teologie a výjimkou není ani list Epiktétovi, kde se vyskytuje na dvanácti místech v různých podobách – samostatně jako „Syn“, ale i jako „Syn Otce“ či „Syn Boží“. Často se v blízkosti tohoto titulu v listu objevuje i nicejský pojem „homousios“, kterým se vyjadřuje společná božská přirozenost Otce a Syna.

Bůh

Nejvyšší možný titul, který lze někomu přidělit, je výraz Bůh, řecky Theos. Nejen Ježíšovo božství, ale i přímé označení Ježíše jako Boha má v Písmu výraznou oporu,¹⁸⁹ ačkoliv ne všechna místa, kde se tento silný a téměř neslýchaný výraz objevuje v těsné souvislosti s Mužem z Nazareta, jsou jednoznačná a bez obtíží.¹⁹⁰ Athanasius odkazuje na jedno z těchto přímých označení při obhajobě Ježíšova božství. Jde o biblický text z listu Římanům 9,5, kde je Ježíš označován jako Bůh. V listu se tento nejvyšší titul – Bůh – objevuje 9x přímo v blízkém a zřetelném spojení se Synem, Ježíšem Kristem.

Moudrost

Tento pojem, řecky sofia, použije Athanasius pouze dvakrát, a sice v té části listu, kde předkládá výčet neortodoxních tvrzení. Navazuje jak na starozákonní personifikovanou moudrost, kterou k christologickým vyjádřením používali i novozákonní pisatelé,¹⁹¹ tak i na novozákonní místa, kde je Ježíš s moudrostí spojován nebo za Moudrost přímo považován.¹⁹²

Stvořitel

Řecky Demiurgos nebo Poietes, není v Novém Zákoně přímo vztažen na Ježíše ve smyslu prohlášení „Ježíš je Stvořitel“. Na několika místech ale najdeme silné výpovědi o Synově spoluúčasti na stvořitelském díle.¹⁹³ Jsou opět narážkou na jeho

¹⁸⁸ RATZINGER, Joseph. *Úvod do křesťanství: Výklad apoštolského vyznání víry*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 152-160. ISBN 978-80-7195-012-7.

¹⁸⁹ BROWN, Raymond. *Ježíš v pohledu Nového zákona: Úvod do christologie*. Praha: Vyšehrad, 1998, s. 228. ISBN 80-7021-228-4.

¹⁹⁰ srovnej Tamtéž, s. 199-228.

¹⁹¹ Více například POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Čtvrté vydání. Praha: Krystal OP, 2010, s. 45-46. ISBN 978-80-87183-21-2.

¹⁹² Například Mk 6,2; Mt 13,54; 1 Kor 1,24.

¹⁹³ Například J 1, 1-3; Ko 1, 16-19; Žd 1,3.

božský statut, jelikož sloveso „tvořit“ je ve SZ vyhrazeno pouze pro Hospodina¹⁹⁴ a tudíž, jak dodává J. M. Lochman: „*neexistují žádné stvořitelské potence přírodní, dějinné či duchovní anebo materiální, které by Bohu při jeho svrchovaném stvořitelském aktu konkurovaly.*“¹⁹⁵ Navíc, stvoření je dílem celé Trojice.¹⁹⁶ Titul „Stvořitel“ se v listu vyskytuje dvakrát. Jednou jako „Poietes“, který se podle kontextu vztahuje obecně na Trojici (či božství), a podruhé jako „Demiurgos“, kde je užit zcela zřetelně pro Muže z Nazareta. Athanasius používá označení „Demiurgos“ ve vztahu ke Slunci. Toto zajímavé místo zní: „*Proto tedy Slunce, když vidělo svého Stvořitele ve ztrýzněném těle, přestalo (vydávati) louče, zahalilo a zatemnilo zemi.*“¹⁹⁷ To, že alexandrijský biskup mluví o Synu jako o Stvořiteli právě v souvislosti se Sluncem, které mu tak zcela podléhá, může být jeho křesťanskou polemikou s náboženskými představami Egypta, kde měl kult Slunce výrazný vliv.¹⁹⁸

Netělesný

V listu najdeme i výjimečný titul „Netělesný“, který se objevuje celkem 3x a podtrhuje rovněž Synovo božství. Poukazuje totiž na jinakost Ježíšovy božské přirozenosti, která se liší od té lidské – viditelné. Syn se stal „tělesným“ až při vtělení, když se stal člověkem.

2.5. Pojetí Ježíšova těla

Je nezpochybnitelnou skutečností, že Athanasius celoživotně vyznával a prosazoval Kristovo božství potvrzené prvním všeobecným sněmem. Ch. Twombly připomíná, že ačkoliv je významnost Athanasia při ustanovování této Nicejské ortodoxie hájící božství Krista všeobecně uznávána, „*tato významnost je pro mnoho z odborníků poněkud umenšena, protože se jim jeví, že Athanasiova christologie obsahuje nepřiměřené pojetí Kristova lidství. Je namítáno, že (v christologii Athanasia) lidská duše*

¹⁹⁴ LOCHMAN, Jan Milíč. *Krédo: Základy ekumenické dogmatiky*. Druhé vydání. Praha: Kalich, 2013, s. 80. ISBN 978-80-7017-184-4.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 80.

¹⁹⁶ GULLEY, Norman. *Systematic Theology: Prolegomena*. Berrien Springs: Andrews University Press, 2003, s. 5. ISBN 978-1-883925-37-6.

¹⁹⁷ *Epistula Ad Epictetum 10.14-10.15.*

¹⁹⁸ Ve čtvrtém století oficiální kult slunce již nebyl příliš udržován, ale symbolický a náboženský význam slunce v egyptském myšlení zůstal stále velmi dominantní i po příchodu křesťanství.

chybí v Kristu zcela, nebo je v něm sice přítomná, ale nemá žádnou aktivní funkci."¹⁹⁹ V obou případech by podle Ch. Twomblyho Athanasius vypadal jako někdo, kdo představuje zárodečný Apollinarismus, v němž božský Logos přebírá funkce lidské mysli.²⁰⁰ Hlavním představitelem tohoto proudu je A. Grillmeier. Od doby, co vydal svou zásadní práci věnující se patristické christologii, je Athanasius obvykle považován za vzorového představitele christologie Logos-sarx²⁰¹ spolu s Áriem i Apollinariem a obecně s dalšími alexandrijci. Proti zařazení do schématu Logos-sarx a obecně proti tvrzením, že Athanasius nezastává plné lidství Ježíše Krista, se však ohradilo několik badatelů.²⁰² Je tedy zjevné, že otázka Ježíšova pravého lidství (na rozdíl od jeho božství) u Athanasia vyvolává mnoho diskuzí a protichůdných názorů. V následující kapitole se pokusíme představit, jak danou problematiku rozpracovává Athanasius ve svém listu Epiktétovi.

Základním prvkem, který Athanasius neustále staví jako hrázi proti bludům zbavujícím Krista lidství, je skutečné Ježíšovo tělo. V listu používá pro tělo střídavě řecké pojmy soma a sarx, přičemž soma se vykytuje častěji (61x) než sarx (24x). Protože se v záznamech ze zasedání objevily názory, že tělo je soupodstatné s božstvím Logu a že jeho tělo existovalo ještě před vtělením, dává Athanasius velký důraz na událost narození, na níž se spolupodílí Marie – matka Ježíšova. Syn podle Athanasia neměl lidskou přirozenost věčně, tělo přijal až „z Marie“ – v určitém časovém okamžiku dějin. Proto se v listu nepřehlédnutelně často setkáme se slovním spojením „tělo z Marie“. Vzhledem k významnosti úkolu dát božskému Logu tělo, ke kterému byla Marie povolána, ji Athanasius označuje jako svatou, ale také dodává, že je naší sestrou. Je paradoxní, že ačkoliv narození „z Marie“ patří mezi základní argumenty pro Ježíšovo lidství, autor jej používá i při obhajobě božství, protože nikdo jiný se nenarodil panně.

Co znamená, že Ježíš přijal pravé tělo „z Marie“ neboli že „Slovo se stalo tělem“? Athanasius na několika místech v listu význam Ježíšova těla objasňuje. První nacházíme v již zmíněném výčtu herezí na prvních stránkách listu. Jedna z nich zní

¹⁹⁹ TWOMBLY, Charles. The Nature of Christ's Humanity: A Study in Athanasius. *The Patristic and Byzantine Review*. 1989, **1989**(8). s. 227.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 227.

²⁰¹ ANATOLIOS, Khaled. The Body as Instrument: A Reevaluation of Athanasius's Logos-sarx Christology. *Coptic Church Review*. 1997, **1997**(18). s. 78.

²⁰² Viz LEEMANS, Johan. Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography. *Sacris Erudiri*. 2000, 39, s. 181-183. ISSN 0771-7776.

následovně: „*Jak se mohou chtít nazývat křesťany ti, kteří říkají, že Slovo přišlo k svatému člověku jako na jednoho z proroků a že se nestalo člověkem přijímaje tělo z Marie.*“²⁰³ Přijetí těla znamená, že se Slovo, tedy věčný Syn, stává člověkem (řecky anthropos). Tak to přímo definuje v dalším úseku, který je vlastně výkladem zásadního biblického textu o vtělení z prologu Janova evangelia: „*A tak ještě jednou – říkat, že Slovo se stalo tělem, je stejné, jako říct, že se stalo člověkem, jako je řečeno v knize Joel: Vyliji svého Ducha na všechno tělo. Tento slib se však nevztahoval na zvířata, ale na lidi, pro které se Pán stal člověkem.*“²⁰⁴ Svůj výklad Athanasius opírá o starozákonní text z knihy Joel, čímž podle našeho mínění dokládá, že si byl vědom biblického chápání těla a s tímto porozuměním také pojmy „soma“ a „sarx“ užíval ve svých spisech. Pod pojmem tělo (hebrejsky basar) je totiž v Bibli chápán celý člověk,²⁰⁵ a to jak ve Starém i Novém zákoně.

E. Jacob podotýká, že ve starozákonním pojetí: „*tělo není zdaleka jenom schránkou duše, naopak, je nezbytným výrazem nehmotné skutečnosti, která je principem života.*“²⁰⁶ Hebrejštiny totiž na rozdíl od řecké filosofie nestavěla do protikladu tělo a duši nebo ducha.²⁰⁷ H. Mehlová-Koehnleínová poukazuje na skutečnost, že v Novém zákoně nacházíme velmi podobné chápání těla, které na starozákonní myšlení navazuje, jelikož: „*oproti řeckému myšlení zahrnuje tělo (v NZ – pozn.) širší skutečnost než biologickou jednotu člověka, jeho hmatatelné, citlivé tělo. Označuje člověka, lidskou osobu, jako celek.*“²⁰⁸ Biblické chápání těla je tedy na rozdíl od řeckého myšlení zásadně nedualistické.

Další místa, kde hovoří autor o Kristu jako o člověku a zároveň ozřejmuje, co nebo spíše kdo je úplný člověk, zní takto: „*Spasitel se stal pravým člověkem, a proto se stal spásou celého člověka.*“²⁰⁹ O několik vět dále pokračuje: „*Spása celého člověka, tedy*

²⁰³ *Epistula ad Epictetum* 2.25-2.30.

²⁰⁴ *Epistula ad Epictetum* 8.10-8.15.

²⁰⁵ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Čtvrté vydání. Praha: Krystal OP, 2010, s. 202. ISBN 978-80-87183-21-2. Například Ž 16,9 – „v bezpečí přebývá mé tělo“ nebo Ž 84,3, kde tělo touží po Bohu. (VON ALLMEN, Jean-Jaques et al. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987, s. 45.)

²⁰⁶ VON ALLMEN, Jean-Jaques et al. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987, s. 44.

²⁰⁷ DOUGLAS, James, ed. *Nový biblický slovník*. Druhé vydání. Praha: Návrat domů, 2009, s. 1023. ISBN 978-80-7255-193-4.

²⁰⁸ VON ALLMEN, Jean-Jaques et al. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987, s. 46.

²⁰⁹ *Epistula ad Epictetum* 7.1.

*duše i těla, byla dovršena v Kristu.*²¹⁰ Člověk může být spasen pouze proto, že božský Logos přijal zcela to, co člověka činí člověkem – jeho úplnou přirozenost, tedy tělo i duši. I proto autor zdůrazňuje, že se stal pravým člověkem. Jestliže nazývá Athanasius Syna člověkem, který dovršil spásu člověka jako celku, (těla i duše) musel duši jako člověk také mít. Navíc si můžeme povšimnout, jak se v tomto místě christologie zřetelně protíná se soteriologií. Toto vyjádření je v souladu s vyznáním sněmu, který Athanasius svolal roku 362 do Alexandrie, tedy několik let před napsáním listu Epiktétovi: „*Pán nemá tělo bez duše, beze smyslových schopností a rozumu, protože je nemožné, aby tělo Pána, který se pro nás stal člověkem, bylo bez rozumu. Spása, která byla způsobena v samotném Logu, nebyla pouze spásou těla, nýbrž i spásou duše.*“²¹¹ Athanasius si zřejmě uvědomoval, že biblické nedualistické pojetí těla, ve kterém pokračoval, může působit v řeckém myšlenkovém prostředí zmatečně, a proto, když jde k jádru christologie, kde je třeba rozlišovat božskou i lidskou přirozenost, mluví i o duši, aby nedošlo k nedorozumění.

Zmínili jsme nejdůležitější pasáže z listu (ne však zcela všechny) vypovídající o tom, že Athanasius bránil Ježíšovo úplné lidství a uvědomoval si jeho význam jeho přijetí ze strany Logu pro spásu člověka. To, že Athanasius zdůrazňuje dvojici Logos a tělo, neznamena, že by neuznával přítomnost Ježíšovy duše nebo snižoval Ježíšovo lidství. Spíše se tím ukazuje, že nepřemýšlel v rámci řeckého dualismu²¹² a držel se biblického porozumění těla jako označení pro celého člověka, jak jsme toho svědky ve Starém i Novém zákoně.

2.6. List v dějinách církve

Athanasiovův list Epiktétovi patří mezi nejdůležitější christologické listy 4. století a hrál ve vývoji dějin dogmatu velkou úlohu.²¹³ O významnosti tohoto Athanasiova christologického pojednání svědčí hojně citace zejména v 5. století, během něhož bylo křesťanství sužováno christologickými spory. Na bouřlivé okolnosti reagovaly

²¹⁰ *Epistula ad Epictetum* 7.5.

²¹¹ Překlad usnesení sněmu je převzat z MÜLLER, Gerhard. *Dogmatika pro studium i pastoraci*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 341. ISBN 978-80-7195-259-6.

²¹² TWOMBLY, Charles. The Nature of Christ's Humanity: A Study in Athanasius. *The Patristic and Byzantine Review*. 1989, **1989**(8). s. 235.

²¹³ La lettre d'Athanase d'Alexandrie à Épictète. In: KANNENGIESSER, Charles. *Théologie historique: Politique et théologie chez Athanase d'Alexandrie*. 27. Paris: Beauchesne, 1974, s. 313. ISBN 9782701000619.

ekumenické koncily v Efezu roku 431 a v Chalcedonu roku 451, na kterých při náročném, nicméně nezbytném úkolu ustanovit křesťanskou ortodoxii, tedy že Ježíš je jedna osoba, ale zároveň je člověk i Bůh, sehrál roli i Athanasiův list Epiktétovi. List byl čten spolu s dalšími texty z východní i západní tradice na koncilu v Efezu.²¹⁴ Tyto písemnosti tvořily sbírku testimonií a jak podotýká Drobner: „*mají z hlediska dějin theologie zvláštní význam proto, že používají ‚důkaz z otců‘, poněvadž Cyril na koncilu poprvé použil čtení sbírky testimonií ‚otců‘ jako obecný argument na podporu své pravověrnosti.*“²¹⁵ V souvislosti s Chalcedonským sněmem V. Šmelhaus připomíná, že list Epiktétovi: „*chalkedonští koncilní otcové použili jako nejlepšího vyjádření vlastního stanoviska.*“²¹⁶ Athanasiův list Epiktétovi však necitovaly jen koncily, ale kupříkladu také církevní otec Epifanius ze Salamíny, a to ještě na konci 4. století ve svém proslulém díle Panarion („Lékárnička“), v němž se zabývá rozličnými herezemi. Listu ve svých dílech využívají také Cyril Alexandrijský nebo Ambrož z Milána.²¹⁷ Rozhodně není nezajímavé ani pochvalné vyjádření od významného papeže Lva Velikého, který řekl, že Athanasius v tomto christologickém listu prosazoval vtělení tak zřetelně a důkladně, že v boji s bludaři své doby už předem zamítl Nestoria a Eutycha.²¹⁸ O autoritě listu však vypovídá i zasahování neorthodoxních teologů²¹⁹ do jeho původního textu. Začleňovali do listu své vlastní postoje a představy a snažili se je tak šířit pod Athanasiovým jménem, protože si podle všeho uvědomovali, s jakou autoritou bude tento text přijímán v církvi.

²¹⁴ MCGUCKIN, John. *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy*. New York: St Vladimir's Seminary Press, 2004, s. 85-86. ISBN 978-0-88141-863-7. Mezi další autory patří: Petr z Alexandrie, Julius z Říma, Felix z Říma, Theophilus, Cyprian z Karthágy, Ambrož z Milána, Řehoř z Nazianu, Basil z Cesareje, Řehoř z Nyssy. (Tamtéž, s. 86.)

²¹⁵ DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikymen, 2011, s. 604. ISBN 978-80-7298-466-4.

²¹⁶ ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1972, s. 122.

²¹⁷ RAVEN, Charles. *Apollinarianism: An Essay on the Christology of the Early Church*. New York: Cambridge University Press, 2014, s. 103. ISBN 978-1-107-69708-9.

²¹⁸ MCGUCKIN, John. *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy*. New York: St Vladimir's Seminary Press, 2004, s. 380. ISBN 978-0-88141-863-7.

²¹⁹ Kupříkladu na nestoriánské zásahy do textu upozornil již Cyril Alexandrijský. Apollinaristické změny se dochovaly v syršském překladu listu. (ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1972, s. 122.)

Závěr

Ze stručného vyličení životní cesty alexandrijského biskupa Athanasia je zřejmé, že teologii nedělal „za zavřenými dveřmi“ odstřižen od obyčejných věřících křesťanů, ale v živém spojení s církví, která navíc ze strany státní moci začala pocítovat podporu. Tím může být příkladem pro teology i v dnešní době. Ukazuje se, že takové spojení s křesťanským společenstvím dokonce přesahovalo hranice spisů, pojednání nebo rozhovorů a přímo zasahovalo, a to často velice nepříjemně, do Athanasiova života. Jak víme, jako biskup si totiž prošel celkem pěti vyhnanstvími, během nichž musel výrazně strádat, což svědčí o jeho odvaze a odhodlanosti v boji s odpůrci nicejské orthodoxy. Při snaze proniknout do oblasti bádání o životě tohoto alexandrijského biskupa si rovněž nelze nevšimnout, kolik různých a často protichůdných pohledů se na tuto významnou postavu čtvrtého století i mezi odborníky nachází – od těch pozitivních až po názor, že byl gangster. Vše záleží od vyhodnocení spolehlivosti údajů uvedených v pramenech, které se zachovaly. Proto jsou v práci ve stručnosti uvedeny nejdůležitější z nich, což může pomoci zájemci o bližší studium Athanasiova života nebo při jiných snahách o podrobnější rekonstrukci. Na několika místech jsme v kapitole pojednávající o Athanasiově životě ukázali (kupříkladu již u data narození nebo v otázce, zda Athanasius používal násilí), že nad mnoha událostmi visí otazník a musíme si tak přiznat, že nevíme zcela přesně, jak se odehrávaly.

Z části věnované literárnímu odkazu je patrné, že Athanasius psaní věnoval poměrně dost času a během jeho života sehrávalo nezastupitelnou úlohu. Psal zejména řecky, ale je možné, že se dokázal vyjadřovat také latinsky či koptsky. Zachovalo se mnoho pravých Athanasiových spisů, které můžeme rozdělit na dogmatické, historické, hagiografické a asketické, exegetické a korespondenci. Mezi odborníky však stále probíhá diskuze nad autenticitou některých spisů. Uvedli jsme však i několik písemností, které se sice v dějinách objevovaly pod Athanasiovým jménem, ale bližší zkoumání prokázalo, že jistě pochází od jiných autorů (například *Quicumque* nebo *Výklad víry*).

Jak ukazuje část věnovaná herezím, Athanasius v listu reaguje na tvrzení vycházející z nesprávného učení o Kristu, která se v oblasti Korintu objevila někdy ve druhé polovině čtvrtého století. Proti názorům, které zbavují Ježíše pravého lidství, pravého božství, ale i jednoty subjektu, Athanasius argumentuje zejména biblickými texty. Kapitola věnující se biblickým pasážím v listu dokládá, že Písmo svaté bylo

autora prvořadým zdrojem jeho učení.²²⁰ Je dokonce velmi pravděpodobné, že Athanasius ovládal Písmo natolik, že v listu Epiktétovi cituje biblické texty z paměti. Odkazuje spíše na Nový zákon, což je vzhledem k christologickému zaměření listu pochopitelné. Jak je zřejmé z kapitoly o christologických titulech, Athanasius vztahuje k Muži z Nazareta označení, která vyjadřují vysokou christologii. Biblické tituly jako Slovo, Pán, Spasitel či dokonce Bůh silně zdůrazňují, že Ježíš má podle Athanasia božskou přirozenost. Ježíš však pro Athanasia Alexandrijského není jen Bohem, jak se snažila poukázat část práce o Ježíšově těle. Athanasiovi se často vytýká, že Ježíšovo úplné lidství nezastával. V listu Epiktétovi však hovoří zřetelně o Ježíšovi jako o člověku (řecky *anthropos*). Mluví jak o Kristově těle, tak i o duši. Díky vtělení Syna mohou být hříšní lidé spaseni, protože Slovo se stalo tělem, což podle Athanasia znamená, že se stalo pravým člověkem. Podle Athanasia bylo totiž vykoupení dosaženo právě tím, že v Kristu se spojilo Slovo (*Logos*) se stvořeným lidstvím.²²¹ Je tedy zřejmé, že právě kvůli přiměřenému zachování a vyjádření Kristových dvou přirozeností – tajemství spojení lidství a božství v jedné osobě – se stal z listu významný spis, který v dalších letech a staletích zásadně ovlivňoval christologické myšlení v církvi, což dokázala poslední část bakalářské práce.

V závěru bych také rád uvedl, že během vypracovávání bakalářské práce jsem si uvědomil, jak důležité je neustále se vzdělávat nejen v teologii jako takové, nýbrž i pokračovat ve studiu cizích jazyků, a to mrtvých, které dovolují zkoumat prameny a spisy významných osobností ve své původní podobě, ale i živých. Teologie je totiž celosvětovou vědou a bez znalosti alespoň jednoho cizího jazyka je nemožné nahlédnout pestrost poznání a dostat se k výsledkům bádání odborníků z jiných zemí. Díky psaní práce jsem si tak kromě jiného zlepšil porozumění cizojazyčným textům (zejména těm v angličtině a staré řečtině).

²²⁰ HANSON, Richard. *The Search for the Christian Doctrine of God: The Arian Controversy 318-381*. Second printing. Grand Rapids: Baker Academic, 2007, s. 422. ISBN 978-0-8010-3146-5.

²²¹ LEEMANS, Johan. *Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography*. *Sacris Erudiri*. 2000, 39, s. 181. ISSN 0771-7776.

Seznam použité literatury

Prameny:

LUDWIG, Georgius, ed. *Athanasii epistula ad Epictetum*. Jena, 1911. Disertace.

Sekundární literatura:

ANATOLIOS, Khaled. *Athanasius*. London: Routledge, 2004. viii, 242. s. ISBN 0-415-20203-5.

ANATOLIOS, Khaled. *Retrieving Nicaea: The Development and Meaning of Trinitarian Doctrine*. Grand Rapids: Baker Academic, 2011. 322 s. ISBN 978-0-8010-3132-8.

ANATOLIOS, Khaled. *The Body as Instrument: A Reevaluation of Athanasius' Logos-sarx Christology*. Coptic Church Review. 1997, 1997(18). 78-84.

ARNOLD, Duane Wade-Hampton. *The Early Episcopal Career of Athanasius of Alexandria*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1991. xvi, 235 s. ISBN 0-268-00925-2.

BARNES, Timothy. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2001. xiii, 343 s. ISBN 0-674-00549-X.

BROGAN, John. *The Text of the Gospels in the Writings of Athanasius*. Durham, 1997. 428 s. Disertace. Duke University.

BROWN, Raymond. *Ježíš v pohledu Nového zákona: Úvod do christologie*. Praha: Vyšehrad, 1998. 264 s. ISBN 80-7021-228-4.

CULLMANN, Oscar. *The Christology of the New Testament*. Philadelphia: Westminster Press, 1963. xvii, 331 s.

DATTRINO, Lorenzo. *Patrologie*. Praha: KTF UK, 1997. 282 s.

DONKER, Gerald. *The Text of the Apostolos in Athanasius of Alexandria*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011. xvii, 372. s. ISBN 978-1-58983-550-4.

DOUGLAS, James, ed. *Nový biblický slovník*. Druhé vydání. Praha: Návrat domů, 2009. 1243 s. ISBN 978-80-7255-193-4.

DROBNER, Hubertus. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. Praha: Oikoymenth, 2011. 807 s. ISBN 978-80-7298-466-4.

GWYNN, David. *Athanasius of Alexandria: Bishop, Theologian, Ascetic, Father*. New York: Oxford University Press, 2012. xv, 230. s. ISBN 978-0-19-921095-4.

GWYNN, David. *The Eusebians: The Polemic of Athanasius of Alexandria and the Construction of the Arian Controversy*. New York: Oxford University Press, 2007. xiii, 280 s. ISBN 978-0-19-920555-4.

GULLEY, Norman. *Systematic Theology: Prolegomena*. Berrien Springs: Andrews

University Press, 2003. 807 s. ISBN 978-1-883925-37-6.

HANSON, Richard. *The Search for the Christian Doctrine of God: The Arian Controversy 318-381*. Second printing. Grand Rapids: Baker Academic, 2007. 931 s. ISBN 978-0-8010-3146-5.

La lettre d'Athanase d'Alexandrie à Épictète. In: KANNENGIESSER, Charles. *Théologie historique: Politique et théologie chez Athanase d'Alexandrie*. 27. Paris: Beauchesne, 1974, s. 313-333. ISBN 9782701000619.

KENNEDY, George. *Greek Rhetoric Under Christian Emperors*. Princeton: Princeton University Press, 1983. 333 s. ISBN 0-691-03565-2.

LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. Praha: Návrat domů, 1996. 286 s. ISBN 80-85495-47-X.

LEEMANS, Johan. *Thirteen Years of Athanasius Research (1985-1998): A Survey and Bibliography*. Sacris Erudiri. 2000. 39, s. 105-217. ISSN 0771-7776.

LOHSE, Bernhard. *Epochy dějin dogmatu*. Jihlava: Mlýn, 2010. 246 s. ISBN 978-80-86498-37-9.

LOCHMAN, Jan Milíč. *Krédo: Základy ekumenické dogmatiky*. Druhé vydání. Praha: Kalich, 2013. 333 s. ISBN 978-80-7017-184-4.

MARGUERAT, Daniel et al. *Úvod do Nového zákona: Historie, písmo, teologie*. Jihlava: Mlýn, 2014, 575 s. ISBN 978-80-86498-55-3.

MCGUCKIN, John. *St. Cyril of Alexandria: The Christological Controversy*. New York: St Vladimir's Seminary Press, 2004. 430 s. ISBN 978-0-88141-863-7.

MORESCHINI, Claudio a Enrico NORELLI. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History*. Volume Two. Peabody: Hendrickson Publishers, 2005. 734 s. ISBN 1-56563-606-6.

MÜLLER, Gerhard. *Dogmatika pro studium i pastoraci*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010. 888 s. ISBN 978-80-7195-259-6.

POKORNÝ, Petr. *Úvod do Nového zákona: Přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013. 835 s. ISBN 978-80-7429-186-9.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Hermeneutika mystéria: Struktury myšlení v dogmatické teologii*. Praha: Krystal OP, 2010. 294 s. ISBN 978-80-87183-16-8.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: Náčrt trinitární teologie*. Praha: Krystal OP, 2010. 590 s. ISBN 978-80-87183-14-4.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. Čtvrté vydání. Praha: Krystal OP, 2010. 462 s. ISBN 978-80-87183-21-2.

ŘÍČAN, Rudolf a Amedeo MOLNÁR. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 2008. 415 s. ISBN 978-80-7017-064-9.

RATZINGER, Joseph. *Úvod do křesťanství: Výklad apoštolského vyznání víry*. Kostelní

Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. 285 s. ISBN 978-80-7195-012-7.

RAVEN, Charles. *Apollinarianism: An Essay on the Christology of the Early Church*. New York: Cambridge University Press, 2014. 324 s. ISBN 978-1-107-69708-9.

SCHAFF, Philip a Henry WACE, ed. *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church: St. Athanasius. Volume IV*. New York: The Christian Literature Company, 1892. 606 s.

ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1972. 277. s.

TWOMBLY, Charles. *The Nature of Christ's Humanity: A Study in Athanasius*. The Patristic and Byzantine Review. 1989, 1989(8). 227-241.

VON ALLMEN, Jean-Jaques et al. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987. 360 s.

YOUNG, Frances. *From Nicea to Chalcedon: A Guide to the Literature and its Background*. Grand Rapids: Baker Academic, 2010. 406 s. ISBN 978-0-8010-3915-7.

Slovníky, příručky a encyklopedie:

PANCZOVÁ, Helena. *Grécko-slovenský slovník: Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1.

Summary

The subject matter of this bachelor thesis is: "Theology of St. Athanasius's Letter to Epictetus". Its focus is on the figure of Alexandrian bishop Athanasius, particularly his Christological letter: "Epistula ad Epictetum", which is not too well known among Czech theologians. This thesis aims to provide content, importance, as well as theological themes of Saint Athanasius's letter to Epictetus. One of the chapters is devoted to a brief outline of Athanasius's biography and his works.

The introduction describes the relevance of the topic, the goal of the thesis, and summary of each chapter. The paper itself is divided into two major parts.

The first part describes Athanasius's life and provides main historical sources for its reconstruction. It also briefly introduces the most important works, which are usually divided into five parts.

The second part is fully devoted to the letter to Epictetus. First of all, it gives outline of all twelve chapters. The following part describes all of the Christological heresies mentioned in the letter. The thesis also focuses on the way Athanasius used the Bible in the letter. An important portion of the second part is an analysis of Christological titles used in the treatise, with particular focus on the meaning Athanasius gives to the body of Christ. The last chapter of this part provides a few examples how the Church used this letter.

The conclusion sums up the main implications of the first two chapters. Foremost, is a fact that Athanasius's life and work are inextricably connected, which caused him a lot of trouble. It is not easy to reconstruct the Church Father's biography. As far as the letter to Epictetus is concerned, we can see a full expression of true divinity and true humanity of Christ, which is a very fundament of Christology.